

18328

STANISŁAW SZOBER

NAUKA O JĘZYKU

DLA KLASY DRUGIEJ GIMNAZJALNEJ

WYDAWNICTWO M. ARCTA W WARSZAWIE

CENA WRAZ ZE ZNACZKIEM NA BUDOWĘ SZKÓŁ POWSZECHNYCH ZŁ —.60

Donum auctoris

STANISŁAW SZOBER

NAUKA O JĘZYKU

DLA KLASY DRUGIEJ GIMNAZJALNEJ



1 9 3 4

WYDAWNICTWO M. ARCTA W WARSZAWIE

T R E Ś Ć

ZADANIA I ĆWICZENIA	str. 3
Z nauki o głoskach	" 3
Z nauki o wyrazach	" 7
Z nauki o zdaniu	" 25
GRAMATYKA	" 38
Z nauki o głoskach	" 38
I. Zmiany głoskowe na końcu wyrazów	" 38
II. Zmiany głoskowe w środku wyrazów	" 38
III. Zmiany głoskowe w połączeniach wyrazowych	" 40
Z nauki o wyrazach	" 41
I. Wyrazy rodzime i zapożyczone	" 41
II. Wyrazy współczesne i dawne	" 48
III. Odmiana przymiotników	" 54
IV. Odmiana zaimków	" 59
V. Odmiana liczebników	" 65
Z nauki o zdaniu	" 70
I. Części zdania	" 70
II. Główne rodzaje podmiotu	" 73
III. Główne rodzaje orzeczenia	" 75
IV. Główne rodzaje przydawki	" 77
V. Główne rodzaje okolicznika	" 77
VI. Główne rodzaje dopełnienia	" 78
SŁOWNICZEK WYRAZÓW ZAPOŻYCZONYCH	" 81
SŁOWNICZEK WYRAZÓW STAROPOLSKICH	" 93



18328

Drukarnia Zakładów Wydawniczych M. Arct, S. A. w Warszawie.

Bibl. Inst. Fil. Pol.

K-198 9/p 8-16

ZADANIA I ĆWICZENIA

Z NAUKI O GŁOSKACH.

I.

1. Użyj w liczbie pojedynczej wyrażenia:

Stare dęby. Wielkie grzyby. Duże sady. Dobre miody. Ostre pługi. Szerokie rowy. Ładne obrazy. Wielkie głązy. Ładne rydze.

Porównaj wymowę rzeczowników w obu wypadkach i powiedz, jak brzmi końcowa spółgłoska w rzeczownikach liczby pojedynczej.

2. Powiedz kilka jakichś wyrazów, zakończonych na spółgłoskę. Przy każdym chwilę się zatrzymaj i zwróć uwagę, jak wymawiasz końcową spółgłoskę.

II.

3. Przeczytaj głośno wyrazy, zestawione w podanych niżej parach. Czy je wymawiasz jednakowo, czy różnie?

a) *Kasia — Kazia*

Kaśka — Każka

b) *buty — budy*

butki — budki.

4. Czytaj głośno i zwracaj uwagę, jak wymawiasz spółgłoski, znaczone literami: *p — b, t — d, f — w, s — z, sz — ż, ś — ź.*

a) *lipka — lipa*

rybka — ryba

rzepka — rzepa

żabka — żaba

b) *kratka* — *krata*

łatka — *łata*

c) *szafka* — *szafa*

sofka — *sofa*

kredka — *kreda*

gromadka — *gromada*.

trawka — *trawa*

kawka — *kawa*.

*

5. Napisz kilka zdań. Wybierz z nich wyrazy, w którychby się zbiegały dwie spółgłoski, przeczytaj te wyrazy głośno i zwróć uwagę, jak wymawiasz zbiegające się spółgłoski.

6. Wytlumacz oboczne postaci wyrazu *dech* — *tchu*.

*

7. Przeczytaj głośno. Jak wymawiasz grupy spółgłosek w wyrazach:

grozić — *groźba*

prosić — *prośba*.

8. Wymów głośno wyrazy: *liczyć* — *liczba*. Napisz te wyrazy tak, jak je wymawiasz. Jaka zaszła tu zmiana w sposobie wymawiania?

*

9. W podanych niżej wyrazach wyodrębnij przedrostek:

budzić — *zbudzić*

dziwić — *zdziwić*

wołać — *zwołać*

ziębnąć — *zziębnąć*

drapać — *zdrapać*

zielenieć — *zzielenieć*.

10. Przeczytaj głośno i zwróć uwagę na sposób wymawiania przedrostka *z-* w wyrazach: *zdziwić*, *zziębnąć*, *zzielenieć*. Jak wymawiamy grupy spółgłoskowe (*zdź*, *zź*)? Jakie tu zachodzą zmiany? Co na nie wpływa?

*

11. W podanych niżej wyrazach wyodrębnij przedrostek:

brać — *zbierać*

żyć — *zżywać*

gubić — *zgubić*

żreć — *zżerać*

żółknąć — żółknąć
żyć — żyć

rzucić — rzucić
rzedać — rzedać.

12. Przeczytaj głośno i zwróć uwagę na sposób wymawiania przedrostka *z-*:

żyć

żyć

żyć

rzucić

żółknąć

rzedać.

13. Porównaj zestawione tu czasowniki pokrewne. Na czym polega zmiana głoskowa ich rdzeni?

świstać — świsnąć

trzaskać — trzasnąć

gwizdać — gwiznąć

pryskać — prysnąć.

14. Od podanych niżej nazw miast utwórz przymiotniki:

Warszawa — warszawski

Kraków —

Częstochowa —

Piotrków —

Włoszczowa —

Lwów —

Wymów te przymiotniki głośno sposobem naturalnym, jak w zwykłej mowie, a potem je napisz tak, jak wymawiasz.

Porównaj to, coś napisał, ze zwykłą pisownią tych przymiotników. Co z tego porównania wynika?

15. Wymów głośno sposobem naturalnym wyraz *gardło*. Jakie tu zachodzą zmiany?

*

16. Licz głośno, wymawiając sposobem naturalnym liczebniki: *trzysta, czterysta, pięćset, sześćset*. Powtórz kilka razy i za każdym razem zwracaj uwagę na wymowę liczebnika *sześćset*. Czy go tak wymawiasz, jak piszesz? Jak wymawiasz grupę spółgłosek (*ścs*)?

*

17. Licz głośno, wymawiając sposobem naturalnym liczebniki: *pięćdziesiąt, sześćdziesiąt, dziewięćdziesiąt*.

Powtórz kilka razy i za każdym razem zwracaj uwagę na wymowę liczebników: *pięćdziesiąt, dziewięćdziesiąt*. Co wymawiasz zamiast grupy (*ćdź*)?

18. Licz znowu, powtarzając głośno kilka razy: *pięćdziesiąt, sześćdziesiąt* i zwracaj tym razem uwagę, jak wymawiasz liczebnik: *sześćdziesiąt*. Jak wymawiasz grupę (*ścdź*)?

III.

19. Wymów głośno kilka razy połączenia wyrazów:

- | | |
|---------------------------|-------------------------|
| a) <i>las szumi</i> | <i>las żyje</i> |
| <i>las kryje</i> | <i>las gada</i> |
| b) <i>kosz kwiatów</i> | <i>kosz gruszek</i> |
| <i>kosz fig</i> | <i>kosz wisien</i> |
| c) <i>ptot spalił się</i> | <i>ptot zepsuł się.</i> |

Jak wymawiasz wyrazy: *las, kosz, ptot*?

20. Przytocz z własnej mowy przykłady podobnych zmian.

21. Czytaj głośno i zwracaj uwagę, jak wymawiasz wyrazy, wyróżnione pochyłym drukiem:

Przyjechała do nas ciocia z *Adasiem*, z *Zosią* i z *Dziunią*. Bawiliśmy się z *nimi* w ogrodzie, a potem wyszliśmy z *ogrodu* na drogę. Właśnie jeden za drugim wracały do stodoł wozy z *żytem*. Wtem zerwała się wichura. Z *ziemi* podniosły się tumany kurzu. Nadchodziła burza. Z *żalem* musieliśmy wracać do domu.

*

22. Przeczytaj głośno wybrany ustęp z „Wypisów”, zwracając uwagę, jak wymawiasz koniec każdego wyrazu. Czy się w nim pierwotna spółgłoska końcowa zmienia w wymowie? W czym się ta zmiana przejawia? Pod wpływem czego następuje?

Z NAUKI O WYRAZACH.

I, 1.

23. Czy zestawione niżej parami zdania mają jednakowe znaczenie? Czem się różnią?

- a) *Czytałem tę ciekawą książkę.*
Czytałem tę interesującą książkę.
- b) *Opowiadanie to bardzo mię zaciekauiło.*
Opowiadanie to bardzo mię zainteresowało.
- c) *Wyraziłem mu swoją kondolencję.*
Wyraziłem mu swoje współczucie.
- d) *Budzi to we mnie wstręt.*
Budzi to we mnie awersję.
- e) *Umyślnie po to przyszedłem.*
Specjalnie po to przyszedłem.

*

24. Przeczytaj i po sprawdzeniu w słowniczku wyrazów obcych wskaż, które z tych wyrazów są rodzime, a które zapożyczone:

mleko, woda, herbata, kawa, zupa, cukier, mięso, pieczeń, zraz, kotlet, befsztyk, kartofel, sałata, masło, owoce, legumina.

25. Podane niżej wyrazy po sprawdzeniu w słowniczku przepis� tak, żeby osobno były wyrazy rodzime, a osobno wyrazy zapożyczone:

ubranie, odzież, suknia, spódnica, kamizelka, żakiet, palto, zarzutka, czapka, koszula, kołnierz, krawat, halsztuk, spinka, podwiązka, pasek.

I, 2.

26. Czy wyrazy: *dach, dachówka, poddasze* odczuwasz jako rodzime, czy zapożyczone? Zobacz w słowniczku wyrazów obcych.

27. Czy wyraz *kalendarz* jest w twojem odczuciu wyrazem rodzimym, czy zapożyczonym? A wyraz *kolęda*? Sprawdź w słowniczku wyrazów obcych.

28. Czy wyrazy: *chleb, komórka, komin, pieniądz, wędrować, lądować, wagon, tramwaj, samochód, auto, aeroplan, samolot* uważasz za rodzime, czy zapożyczone? Sprawdź w słowniczku wyrazów obcych.

I, 3.

29. Przeczytaj urywek, wybrany z „Wypisów”, i wskaż w nim wyrazy, odnoszące się do życia religijnego (kościelnego, klasztornego) i, sprawdzając w słowniczku, powiedz, skąd one do naszego języka przyszły.

*

30. Przeczytaj urywek, wybrany z „Wypisów”, i wskaż w nim wyrazy, odnoszące się do życia szkolnego i do literatury. Sprawdź w słowniczku wyrazów obcych, czy są to wyrazy rodzime, czy zapożyczone i skąd do nas przyszły.

*

31. Czy wyrazy: *chatupa, chata, izba, komin, komora, kuchnia* są w twojem odczuciu wyrazami zapożyczonymi, czy rodzimymi? Sprawdź w słowniczku.

*

32. Przeczytaj urywek, wybrany z „Wypisów”, i wskaż w nim wyrazy, odnoszące się do ustroju i urządzeń miast

polskich w wiekach średnich. Sprawdź w słowniczku i ulóż je tak, żeby osobno były zapożyczone, a osobno rodzime.

*

33. Przepisz podane niżej wyrazy, układając je tak, żeby osobno były te, które uważasz za obce, a osobno te, które uważasz za przyswojone:

- a) *grat, biurko, fotel, kilim, misa, konew, stągiew, waza, talerz.*
- b) *bank, mennica, moneta, pieniądz, grosz, szeląg, giełda, handel.*
- c) *chorągiew, dragon, ułan, szwoleżer, huzar, pałasz, dzida, lanca, rynsztunek, pancerz, tarcza, hełm, szyszak.*

Sprawdź w słowniczku wyrazów obcych.

II, 1 — 2.

34. Przeczytaj tę bajkę, pisaną w początkach wieku XVI przez Biernata z Lublina i wskaż w niej wyrazy:

- a) które dziś mają inne, niż dawniej, znaczenie, b) których dziś już nie używamy.

Liszka łowcom uciekając,
Zemdląła była biegając.
Aże się jej drwoszczep trafił,
Który w lesie drzewo rąbił,
Barzo go pilnie prosiła,
By się przy nim niegdzie skryła.
Rzekł jej: „Skryj się w mojej kuczy,
Bo cię tamo nikt nie łuczy”.

*

35. Przeczytaj uważnie pieśń „Bogurodzicę” i wybierz z niej wyrazy, których już dziś nie używamy.

*

36. Przeczytaj podane w „Wypisach” wyjątki z „Legendy o św. Aleksym”. Wybierz wyrazy, których dziś już nie używamy. Co te wyrazy oznaczały? Zobacz w słowniczku wyrazów staropolskich.

*

37. Przeczytaj podane w „Wypisach” wyjątki z pism Reja i wybierz z nich wyrazy, których dziś nie używamy. Poszukaj ich w słowniczku wyrazów staropolskich, a jak nie znajdziesz, zajrzyj do większego słownika¹⁾.

II, 3.

38. Przeczytaj ten urywek początkowy z „Powieści o udalym Walgierzu” i wskaż wyrazy, dziś już nieużywane, które Żeromski wprowadził sztucznie dla nadania starożytnego charakteru swojemu opowiadaniu. Zobacz w słowniczku, co te wyrazy oznaczają.

Na progu wyniosłym morza oparły się wozy królewskie. Każę król rozbić szkarłatny namiot swój. Zwiśla ciężka, złota frendzla zasłony, na wiotki piasek opadła. A przed zasłoną, na żerdzi głęboko wkopanej szeleści plemienna stanica, królów wojenny porporzec. Na siedzisku wyniosłem rozparł się król. Szkarłat rodowy piastowski obleka jego tron i ziemię szeroko — daleko. Po prawicy i po lewicy ma król wiciądze swe, ojczyce ziemi. Cieszy się król. Pierwszy to raz od tyłu czasów wielki roztruchan podnosi. Na cześć drużyny pije. Krzyczy mu w ląd i w morze drużyna wieczną cześć. Haw — białe morze. Pod sinem, dalekiem niebem chluszcze bryzgami fal, na niskie piaski dumne welny wyrzuca.

*

¹⁾ „Słownik języka polskiego M. Arcta”.

39. Przeczytaj z „Wypisów” wybrany urywek z „Krzyżaków” i wskaż wyrazy archaiczne, sztucznie przez Sienkiewicza wprowadzone. Zobacz w słowniczku, co one oznaczają. Jeśli ich nie znajdziesz w słowniczku na końcu książki, to zajrzyj do większego słownika.

*

40. Przeczytaj i powiedz, co każde z tych zdań oznacza:

- a) *wziął go w krygi;*
- b) *wziął go w kluby;*
- c) *postawił go pod pręgierz;*
- d) *rościł sobie do tego pretensje.*

A czy zdajesz sobie dokładnie sprawę, co oznaczają wyrazy, wyróżnione pochyłym drukiem? Zobacz w Słowniczku wyrazów staropolskich.

II, 4.

41. Przeczytaj i wskaż wyrazy, które dziś mają inne nieco brzmienie:

Pies, wzięwszy mięso w paszczeki,
Brnął na onę stronę rzeki.
A gdy w wodzie swój cień uźrzał,
Psa inego tamo mnimał.

(Biernata z Lublina „Ezop”).

42. Przyjrzyj się zestawionym niżej rzeczownikom, staropolskim i współczesnym, i rozpoznaj, w czym się przejawia zmiana ich brzmienia:

staropol.	<i>sjem,</i>	współcz.	<i>sejm</i>
„	<i>mieścce,</i>	„	<i>miejsce</i>
„	<i>cieść,</i>	„	<i>teść</i>
„	<i>cka,</i>	„	<i>deska</i>

staropol. *pierz*, ¹⁾

„ *gańba*,

„ *ptcha*,

„ *słza*,

współcz. *pieprz*

„ *hańba*

„ *pchła*

„ *łza*.

43. Porównaj zestawione niżej przymiotniki i czasowniki staropolskie i współczesne i powiedz, na czym polega zmiana ich brzmienia:

staropol. *ślnić*,

„ *puchlny*,

„ *szedziwy*

„ *dostarczyć*

współcz. *lśnić*

„ *pulchny*

„ *sędziwy*

„ *dostarczyć*.

44. Z jakimi wyrazami współczesnymi związać możesz wyrazy staropolskie: *gańba*, *puchlny*?

II, 5.

45. Zwróć uwagę na przyrostki zestawionych niżej wyrazów i rozpoznaj, w czym się przejawia ich zmiana:

staropol. *ta biodra*

=

współcz. *to biodro*

„ *ten pkieł*

=

„ *to piekło*

„ *ta dobrota*

=

„ *ta dobroć*

„ *ta głupność*

=

„ *ta głupota*

„ *dzieciński*

=

„ *dziecięcy*

„ *myślić*

=

„ *myśleć*.

46. W zestawionych niżej wyrazach przyjrzyj się przedrostkom i rozpoznaj, w czym się przejawia ich zmiana:

staropol. *nalazek*

=

współcz. *wynalazek*

„ *pogadka*

=

„ *zagadka*

„ *dokonały*

=

„ *doskonały*.

¹⁾ Stąd *piernik* — ciastko pieprzone.

47. Oto urywek z „Szachów” Jana Kochanowskiego. Poeta opisuje tu zasady tej gry. Staraj się określić formy wyrazów, wyróżnionych pochyłym drukiem:

Pola się czarne z białemi mieszają.
Te się owemi wzajem przesadzają.
W tym placu wojska położą się *obie*.
A po *dwu rzędu* wezmą przeciw sobie.
Król z panią bierze w pośrodku *dwie poli*.
On różną barwę, a ta swoją woli.

48. Określ formy rzeczowników i liczebnika *dwa*:

Mam dwie dziewczce. — Pojął dwie żenie. — Klęczał jest na kolanu. — Dom jest ci on między dwiema domoma uczynion. — Bóg ten to wszyciek świat w swu ręku jest ci on był zgromadził. — Wyszedł z swą żoną i ze dwiema synoma.

49. Czy znasz przysłowia:

- a) Mądrej głowie dość *dwie słowie*.
- b) *Dwie niewieście* narobiły jarmark w mieście.

Jakie formy mają wyrazy, wyróżnione pochyłym drukiem?

50. Przy każdej formie rzeczownika *ręka* postaw pytanie i staraj się określić, jaki to przypadek i liczba. W razach wątpliwych zestaw rozpatrywane formy z formami wyrazów, podanych w zadaniu 48:

Chwycił go mocno ręką. Chwycił go mocno obu rękami. Chwycił go mocno obu rękoma. Miał go w ręce. Miał go w rękach. Miał go w ręku. Matka trzymała dziecko na ręku. Zrobiłem to własnymi rękoma. Trzymajmy swój sztandar mocno w ręku!

51. Połóż w mianowniku liczby mnogiej rzeczowniki: *matka, wstążka, rzeka*. Jaką postać, według tego samego

wzoru, powinien mieć w tym przypadku rzeczownik *ręka*? Jak wytłumaczyć formę *ręce*? Porównaj ją z formą *nie-wieście* w zadaniu 49.

52. Użyj w mianowniku liczby mnogiej rzeczowników: *sito, jabłko, mydło*. Utwórz, według tego samego wzoru, odpowiednie formy rzeczowników: *oko, ucho*. Kiedy takich form używamy? Użyj tych rzeczowników w zwykłej formie mianownika liczby mnogiej. Porównaj ją z formą rzeczownika *dwie poli* (w zadaniu 47). Jaka to forma?

53. Przy każdej formie rzeczownika *oko* postaw pytanie i staraj się określić, jaki to przypadek i liczba:

Zobaczyłem wreszcie morze na własne oczy! Spędziliśmy na wybrzeżu całe lato. Codziennie rozradowanemi oczyma wpatrywałem się w niezmierzony obszar wodny. Widok ten nigdy mi z oczu nie schodził.

*

54. Przeczytaj. Zatrzymuj się przy wyrazach, wyróżnionych pochyłym drukiem, stawiaj odpowiednie pytanie i staraj się określić przypadek i liczbę:

Człowiek, gdy go pies ukąsił,
Szukał, ktoby go uleczył.
Aż jeden między *sąsiady*
Dodał mu takowej rady:
„Chcesz li, by ¹⁾ rychłe zdrowie miał,
Daj psu, być ranę wylizał”...
On rzekł: „By mi miał pies lizać,
Z lizania jałby zaś kąsać.
Acz język ma małą dobroć,
Ale w *zębiech* jest wielka złość”.

(Biernata z Lublina „Ezop”).

¹⁾ *by* = współcz. *byś*.

55. Powiedz kilka zdań, w którychby były rzeczowniki, użyte w tym samym przypadku i z taką samą końcówką, co rzeczownik *sąsiad* w zadaniu 54.

Przytocz kilka rzeczowników, które do dnia dzisiejszego mają taką samą końcówkę, jak rzeczownik (*w*) *zębich*.

II, 6.

56. Porównaj te wyrazy:

płynąć — *przepłynąć* (mimo)

jechać — *przejechać* (mimo)

baczyć (= *patrzeć*) — *przebaczyć*.

Jakie było pierwotne, etymologiczne znaczenie wyrazu: *przebaczyć*? Wytłumacz zmianę znaczenia tego wyrazu.

57. W urywku, wybranym z „Wypisów”, wskaż wyrazy, które dawniej miały inne znaczenie, niż dzisiaj. Wytłumacz, dlaczego i w jaki sposób ta zmiana znaczeniowa zaszła.

III, 1.

58. Powiedz kilka zdań, w którychby jeden i ten sam przymiotnik był użyty w różnych rodzajach, przypadkach i liczbach.

III, 2.

59. Rozpoznaj, na czym polega różnica między formami rzeczowników a przymiotników:

a) *mocny dzban*
dzielny ułan

b) *tani koń*
gęsty płot.

60. Porównaj podane niżej przymiotniki i rozpoznaj, na czym polega różnica ich postaci:

ciekawy — ciekaw
łaskawy — łaskaw
gotowy — gotów
zdrowy — zdrów
wesoły — wesół

syty — syt
pełny — pełen
pewny — pewien
godny — godzien
winny — winien.

61. Wskaż formy przymiotnikowe i rzeczownikowe przymiotników i zwróć uwagę, czym są one w zdaniu:

Byłem gotów na wszystko. Żołnierz, gotowy do walki, jest pewien zwycięstwa. W tem przedsięwzięciu czeka cię pewny zawód. On był zawsze zdrów i wesół. Zdrowy człowiek bywa wesół. Ciekaw jestem twojej odpowiedzi. Człowiek ciekawy wdziera się w cudze tajemnice, niezawsze jednak bywa godzien zaufania. Winny takiego postępu nie powinien wśród nas przebywać. Nie jestem wart twojej pochwały. Byłem kontent z naszego spotkania.

62. Od przymiotników: *gotowy, ciekawy, winny, godny* utwórz formy rzeczownikowe i zastosuj je w zdaniach.

*

63. Napisz kilka zdań, w którychby był użyty w narzędniku lub miejscowniku liczby pojed. przymiotnik w połączeniu z rzeczownikiem męskim lub nijakim.

*

64. Napisz kilka zdań z przymiotnikiem rodzaju żeńskiego w bierniku liczby pojedynczej. Podkreśl końcówkę przymiotnika.

*

65. Zmień liczbę pojedynczą na mnogą i wskaż końcówki przymiotników:

Mały człowiek, mały kot, mały krzak, mała dziewczynka, mała rzeka, małe pole. — Prawy człowiek,

prawa kobieta, prawy brzeg, prawa strona. — Gruby pień, gruba deska, grube drzewo. — Prosty żołnierz, prosty kij, prosta droga. — Ubogi człowiek, ubogi kraj, uboga kobieta, uboga okolica.

*

66. Zmień mianownik na biernik i zwróć uwagę na formy przymiotników w bierniku:

a) *zadni ludzie*, kocham —
pilni uczniowie, lubię —
życzliwi przyjaciele, mam —

b) *wierne psy*, lubię —
rozłożyste lipy, lubię —
dobre siostry, mam —
wielkie skrzydła, orzeł ma —

*

67. Napisz kilka zdań, w którychby był użyty przymiotnik w połączeniu z rzeczownikami męskimi osobowymi i innymi, użytymi w liczbie mnogiej. Podkreśl w przymiotnikach końcówki.

III, 3.

68. Wyodrębnij tematy oboczne przymiotników, porównaj je i rozpoznaj, jaka jest między nimi różnica:

a) *gotowy* — *gotów*
wesoły — *wesół*
zdrowy — *zdrów*

b) *pełny* — *pełen*
pewny — *pewien*
godny — *godzien*

c) *skąpy* — *skąpi*
bosy — *bosi*.

*

69. W jakiej formie przymiotników końcowe spółgłoski tematu ulegają wymianie?

słaby człowiek — słabi ludzie
słaby wiatr — słabe wiatry
słaba nadzieja — słabe nadzieje.

70. Jakim wymianom ulegają w deklinacji przymiotników spółgłoski *k*, *g*, *ch*?

wielki człowiek — wielcy ludzie
ubogi człowiek — ubodzy ludzie
głuchy człowiek — głusi ludzie.

III, 4.

71. Napisz odmianę wyrazów: *święty Antoni* i podkreśl końcówki przymiotnika i rzeczownika.

*

72. Przepisz i podkreśl rzeczowniki, odmieniające się podług deklinacji przymiotnikowej:

Nie czyń bliźniemu, co tobie niemiło. Za króla Batorego stało się wiele dobrego. Domownicy z radością powitali podróżnego. Myśliwi rozsądzali swe wczorajsze łowy. Linde i Bandtkie byli znakomitymi uczonymi polskimi. Tytus Chałubiński położył wielkie zasługi dla Zakopanego.

*

73. Biała to miasto, położone u stoków gór Karpackich. Odmieniaj nazwę tego miasta w zdaniach, łącząc z podanymi niżej wyrazami:

Okolice — bardzo mi się podobają. Pociąg nasz dążył ku —. Zwiedziłem —. O, — jakżebym chciał raz jeszcze zwiedzić twoje okolice! Nad — wznoszą się góry. Byłem —.

*

74. Zamiast rzeczownika *sędzia* użyj w odpowiednim przypadku rzeczownika *hrabia*:

Widzisz ten piękny dom w środku rynku. To dom pana sędziego. Pan sędzia niedawno zamieszkał w naszym mieście. Panu sędziemu bardzo się nasze miasto podoba. Pana sędziego wszyscy tu znają, z panem sędzią się witają, o panu sędzi rozmawiają.

IV, 1.

75. Wskaż zaimki i rozpoznaj, w jakich zostały użyte przypadkach. Czy wszystkie zaimki odmieniają się jednako w tych samych przypadkach?

Ja odwiedzam ciebie, a ty często przychodzisz do mnie. Razem z tobą odrabiamy każdą zadaną lekcję. Co mamy zadane na jutro? Czem jesteś teraz zajęty? Może ci będę mógł w czem pomóc? Czego jeszcze nie umiesz? W każdej chwili jestem gotów ci służyć. Jaką lekcję teraz odrabiasz? Z jakim przedmiotem masz najwięcej trudności? Jakiego zadania jeszcze nie odrobiłeś? Jaki przedmiot lubisz najwięcej?

IV, 2.

76. Odmieniaj przez przypadki, zestawiając końcówki zaimka z końcówkami przymiotnika:

jaki krótki czas
jaka krótka chwila
jakie krótkie pożegnanie.

77. Napisz odmianę podanych niżej wyrazów, podkreśl końcówki zaimków i przymiotnika i porównaj je:

ten sam pracowity człowiek
ta sama pracowita kobieta
to samo grzeczne dziecko.

*

78. Porównaj tematy i rozpoznaj, w czym się przejawia ich wymiana:

a) *żaden* — *żadna*

c) *który* — *którzy*

b) *sam* — *sami*

jaki — *jacy.*

79. Kiedy używamy form: *jego*, *jemu* i t. d., a kiedy mówimy *niego*, *niemu*... z *ń*- na początku?

Wraca księżyc, twarz jego pełna i rumiana. Skwarzyła słońca letniego pożoga, od niej ptaki w zbożowym ukryły się lasku. Człowiek jest różny od wszelkich stworzeń, życie towarzyskie jest dla niego nieodzowne. Ufam im i polegam na nich.

*

80. Kiedy używamy form: *jego*, *jemu*, a kiedy form: *go*, *mu*?

Widziałem go. Widziałem jego i jego brata. Opowiadałem mu to. Opowiadałem to jemu i jego bratu.

*

81. Na miejsce kresek połów odpowiednie formy zaimka *on*:

Słońce przestało świecić, zakryła — chmura. Powietrze było duszne, wypełniała — gęsta mgła. Zboże już dojrzało, trzeba — żąć. Przyjechał miły gość, witaliśmy — serdecznie. Założyliśmy ogródek i otoczyli — płotem. On jest grzeczny, więc wszyscy — kochają. Szczęście samo nie przychodzi, trzeba — zdobywać.

*

82. Na miejsce kresek użyj w odpowiednich formach zaimka *on*:

Z domu wszyscy wyszli, nie zastaliśmy w — nikogo. Opowiadanie ciągnęło się zbyt długo, były w — jednak ciekawe ustępy. Kto ma szczerego przyjaciela, ten może na — polegać.

83. Na miejsce kresek użyj w odpowiednich formach zaimka *on*:

Kto chce błędów poniechać, niech — przedtem dobrze pozna. Kto biczem na innych kręci, ten — często na sobie poczuje. Kto chce wrogów zwyciężyć, musi — własną bronią pokonać. Kto dzieciom zbyt folguje, ten — rychło popsuje. Kto sąsiadom rad, ten — miłe widzi. Kto ma miłe wspomnienia, ten — lubi przypominać.

*

84. Zamiast kresek użyj w odpowiednich formach zaimka *on*:

Kto lubi książki, ten rad z — przestaje. Kto kocha swych przyjaciół, ten się chętnie z — dzieli. Kochaj ludzi, a będziesz żył z — w zgodzie. Przywiązałem się do tych okolic i trudno mi było z — się rozstać.

IV, 3.

85. Wskaż przypadki zaimków *kto*, *co*:

Kto z nas nie lubi słońca? Kogo ono nie cieszy? Komu nie jest miłe? W kim nie budzą radości jego złote promienie? Co one zapowiadają? Czem nas radują? Do czego zachęcają?

*

86. Rozpoznaj przypadki zaimków *ja, ty* i zwróć uwagę na ich postać:

Nie widziałem cię już dawno. Ciebie nie widziałem już dawno. Z nim widuję się prawie codziennie. Opowiadałeś mi to już nieraz. Mnie o tem nic nie mówiłeś, więc się życzeniom twoim nie stało zadość, nie moja w tem wina. Dałem ci wszystko, com miał. Tobie oddałbym wszystko.

V, 1.

87. Wskaż liczebniki (główne, porządkowe, zbiorowe) i rozpoznaj, w jakich są użyte przypadkach. Czy wszystkie liczebniki odmieniają się jednakowo w tych samych przypadkach?

Miałem trzech braci i dwie siostry. Wychowywałem się na wsi. Przy sześciorgu dzieciach w domu było rojno i wesoło. Z tem sześciorgiem pociech rodzice mieli nieraz kłopoty. Oboje rodzice kochali nas bardzo. Od obojga rodziców mieliśmy dowody wielkiej troskliwości. Siódmy rok był przełomem w mojem życiu. W siódmym roku poszedłem do szkoły. Pamiętam doskonale pierwszy dzień. Poszedłem z obojgiem rodziców do kościoła, a potem zaczęła się pierwsza lekcja.

V, 2.

88. Napisz odmianę wyrazów:

mój drugi młodszy brat
moja druga młodsza siostra.

Podkreśl końcówki liczebników, przymiotników i zaimków i porównaj je.

V, 3.

89. Tam, gdzie kreski, napisz odpowiednie formy liczebnika zbiorowego w połączeniu z rzeczownikiem:

W pokoju moim jest okno i dwoje drzwi. Siedzę przodem do okna, a tyłem do ——. Zwracam się to ku oknu, to ku ——. Mam w pokoju okno i ——. Mam stolik pod oknem i szafkę między ——. Stolik stoi przy oknie, a szafka przy ——.

90. W zdaniach, któreś ułożył w zadaniu poprzednim, podkreśl końcówki rzeczownika *okno* i liczebnika *dwoje*. Porównaj te końcówki.

V, 4.

91. Zamiast kresek użyj odpowiedniej formy liczebnika *jeden*:

Mam zawsze przy sobie — zeszyt i — pióro. Dziś przyniosłem do szkoły tylko — książkę. W tej — książce znalazłem wiele ciekawych wiadomości. Został mi tylko — przyjaciel. Mam tylko — przyjaciela. Ufam tylko jemu —. Z tym — przyjacielem poszedłbym na koniec świata. Za tym — przyjacielem poszedłbym w ogień. W tym — przyjacielu mam zawsze oparcie.

92. Zdania, przytoczone w zadaniu poprzednim, przekształć w ten sposób, żeby, zamiast liczebnika *jeden*, był liczebnik *dwa (trzy, cztery)*.

93. Uzupełnij te zdania, kładąc na miejsce kresek odpowiednie formy wyrazów: *pięć zmysłów*:

Człowiek ma ——. Czy wszyscy umieją korzystać z tych ——? Co zawdzięczamy tym ——? Po-

znajemy świat wszystkimi ——. Całą naszą wiedzę o otaczającym nas świecie zamykamy w ——.

*

94. Zamiast kresek użyj odpowiednich form liczebnika *dwanaście*. Podkreśl w nim tematy i powiedz, w czym się przejawia ich wymiana:

Rok ma — miesiące. W każdym z tych — miesiące musimy wykonać jakąś pracę. Roczna nasza praca wypełnia się temi — miesiącami. W tych — miesiącach nieraz mamy wiele do zrobienia.

*

95. Napisz odmianę wyrazów: *trzydzieści dni*, podkreśl w liczebniku tematy i powiedz, w czym się przejawia ich wymiana.

96. Rozpoznaj, w jakich przypadkach został tu użyty liczebnik *sto* i wskaż końcówkę każdego z tych przypadków:

Nasza drużyna harcerska składa się ze stu chłopców. Tych stu druhów to chluba naszego harcerstwa. Na tych stu chłopcach nikt się nie zawiedzie. Tym stu chłopcom można zawsze zaufać. Tymi stu chłopcami szczyci się cała chorągiew.

*

97. Zamiast liczebnika *dwieście* użyj odpowiedniej formy liczebnika *trzysta (pięćset)*. Porównaj formy tych liczebników i rozpoznaj, czym się różni ich odmiana:

Podróż rowerem naokoło Polski to przedsięwzięcie nie byle jakie! Już mamy za sobą dwieście kilometrów, ale to jest dopiero początek. Po tych pierwszych dwustu kilometrach czeka nas jeszcze podróż daleka. Do tych dwustu kilometrów trzeba będzie dołożyć nie raz jeden nowych dwieście. Z temi pierwszymi dwustu kilometrami uporaliśmy się szcze-

śliwie, ale co nas czeka na następnych dwustu? Zaufajmy tym dwustu następnym, jak zaufaliśmy dwustu pierwszym! Dalej w drogę!

*

98. Napisz zdania, w którychby był użyty liczebnik *tysiąc* w różnych przypadkach.

Z NAUKI O ZDANIU.

I, 1.

99. Wskaż podmiot i orzeczenie i zwróć uwagę, z ilu wyrazów każda z tych części zdania się składa:

- a) *Nadchodzi wiosna.*
- b) *Nadchodzi miła wiosna.*
- c) *Już nadchodzi miła wiosna.*
- d) *Już nadchodzi miła, pogodna wiosna.*
- e) *Już nadchodzi do nas miła, pogodna wiosna.*
- f) *Już szybkimi krokami nadchodzi do nas miła, pogodna wiosna.*

100. Wskaż podmiot i orzeczenie, rozwinięte i nierozwinięte:

Nadeszły pierwsze dni wiosny. Po zimie przychodzi wiosna. Słońce już grzeje, ale powiewa rześwy chłodek. Śnieg stopniał. Na polach ukazują się zagoni. W brózdach między zagonami leży jeszcze gdzie niegdzie śnieg. Wkrótce zaczną się w polu prace.

I, 2.

101. Wskaż podmiot rozwinięty i orzeczenie rozwinięte i zastanów się, jaki wyraz jest w nich główny, a który tylko dodany do tego głównego:

- a) *Słońce przygrzewa.*
- b) *Słońce latem przygrzewa.*
- c) *Gorące słońce latem przygrzewa.*
- d) *Gorące słońce mocno latem przygrzewa.*

102. Wskaż podmiot i orzeczenie rozwinięte i wyodrębnij w nich części główne, czyli podmiot zasadniczy i orzeczenie zasadnicze:

Wonny wietrzyk powiewa przez pola. Różowe słońce wschodziło nad lasem. Bryczka nasza potoczyła się rażniej wśród zżętych pól. Przy drodze stał wóz drabiniasty. Przezroczysta struga wodna wiała się między drzewami. Na rudawym torfie kwitły niezapominajki. W środku lasu błyszczało białe jezioro. Cała ziemia połyskiwała kroplistą rosą.

*

103. Wskaż podmiot i orzeczenie zasadnicze, wyodrębnij pozostałe części podmiotu i orzeczenia rozwiniętego i rozpoznaj, z jakimi wyrazami się one łączą:

Już świta brzask. — Najwytrzymalsza roślina ucieka stąd. — Cały kościół zanurzył się w mrok szary. — Słońce codzień inaczej wschodzi. — Drzewa owocowe ocieniały szerokie pole. — Niewielką izbę zalegał mrok. — Powoli mijają godziny.

*

104. Wyodrębnij określenia:

Wszystkie te okolice napęłniają serce jakąś prostotą i świętością. — Słońce wiosenne wzbilo się w błękity. — Gospodarz przywitał nas dość obojętnie. — Na kominie buzował się tęgi ogień. — Cały dzień zeszedł na przygotowaniach do obrony. — Całą noc przepędzili mieszczanie bezsennie na wałach. — Nazajutrz całe wojsko kozackie stanęło pod Lwowem.

105. Wskaż określenia i zwróć uwagę, na jakie pytania one odpowiadają, co wyrażają i z jakimi częściami mowy się łączą:

Przydrożne lipy rzucały długie cienie. — Czekam zapowiedzianego listu. — Upłynęła jedna godzina i druga. — Wódz dawał krótkie rozkazy. — Zerwała się wielka burza. — Lunał rześisty deszcz. — Jasne błyskawice przeszywały niebo. — Blaski niebieskie raziły nam oczy.

106. Wskaż przydawki:

Przyszła godzina popołudniowa. Świeciło wielkie złote słońce. Dobrotliwy Stwórca ogarniał całą krajinę. Kłaniało Mu się złociste zboże. Szeleścił ciężki kłos pszeniczny. Drżały cienkie źdźbła.

107. Wskaż określenia i zwróć uwagę, na jakie pytania one odpowiadają, co wyrażają i z jakimi częściami mowy się łączą:

Zewsząd lud śpieszy na pola. — Pomału ciągną z pola ciężkie wołki. — Słynie szeroko w Litwie Dobrzyński zaścianek. — Wkoło ciągnęły się gęste lasy. — Już świtał brzask. — Kurz podnosił się nieustannie nad drogami. — W lesie panowała ogromnie poważna cisza.

108. Wskaż okoliczniki:

Chwilę trwało milczenie. — Nie dla chwały biegłem tylekroć na miecze. — Tłum go zewsząd otoczył. — W kwietniu słońce już dobrze dogrzewa. — Spędziliśmy bardzo przyjemnie kilka godzin. — Noc już zapadła od godziny blisko. — Od północy napływały ciemne obłoki.

• *

109. Rozbierz te zdania, wskaż w nich określenia i zwróć uwagę: na jakie pytania odpowiadają, co wyrażają i z jakimi częściami mowy się łączą:

Niebo okryło się chmurami. — Świt ogarnął pola. — Chmury zawaliły widnokrąg. — Poznanie błędu zmniejsza winę. — Bieda uczy rozumu. — Ziemia polyskiwała rosą. — Drzewa ocieniały pole. — Wiatr osnuł ziemię tumanami. — Koń rył ziemię kopytem. — Człowiek jest różny od zwierząt. — Zwierzęta domowe pomagają człowiekowi w pracy.

110. Rozbierz te zdania i wskaż w nich dopełnienia:

Dzień był podobny do dnia. — Góra z górą się nie zejdzie, człowiek człowieka spotka. — Ręka rękę myje, noga nogę wspiera. — Spędzanie dnia na pracy skracало nam czas. — Kropla jest podobna do kropli.

*

111. Rozbierz te zdania, wyodrębniając podmiot i orzeczenie zasadnicze (lub nierozwinięte) oraz określenia (dopełnienia, przydawki, okoliczniki):

W naszym kościełku stały ogromne organy. — Spóźnieni podróżni niespokojnie wypytywali się o miejsca w wagonie. — Żaden śmiertelnik nie jest wolny od jakiegoś dziwactwa. — Potwarz ta jest niegodna wiary. — Ja się boję gniewu Bożego. — Srodze go bolała wojna. — Nie dbam o zdobycz. — On chytrze dumny wpadł na koncept inny. — Tłum otoczył go natychmiast. — W kwietniu już słońce zaczęło dobrze dogrzewać. — Droga wężowato wiła się wśród pagórków. — Czarna rola często niesie białą pszenicę.

II, 1.

112. Wskaż podmioty (zasadnicze lub nierozwinięte) i rozpoznaj, jakie części mowy zostały w nich użyte:

Suknia zdobi, a rozum robi. — Cierpliwy wytrwa. — Bojaźliwy nic wielkiego nie sprawi. — Późno — źle, za późno — gorzej, nigdy — najgorzej. — Cierpieć z drugimi lżej. — Szczęście odmienne bywa. — Jeden niewiele może. — Nie czeka na jednego dwóch. — Ten pracuje, a tamten się bawi. — Każdy ma swoje zajęcie.

II, 2.

113. Wyróżnij podmioty i zwróć uwagę, w jakich zostały użyte przypadkach:

a) *Dzień nadszedł.*

Dnia przybyło.

b) *Zagrzmiały oklaski.*

Zagrzmiało tysiąc oklasków.

114. Wskaż podmiot logiczny:

Dnia przybywa, nocy ubywa. — Szabel nam nie zabraknie. — Za króla Jana Kazimierza nie stało miast i żołnierza. — Gwiazd już kilka drży na niebie. — Nad tutejszym strumieniem żyje bardzo wiele rodzin. — Grzybów było wbród. — Dwóch kuchcików przy piecu siedzi. — Z oficyny wypadło trzech pacholków. — Nie brakowało mu nigdy dobrych chęci.

*

115. Przepisz, podkreślając w każdym zdaniu podmiot (zasadniczy lub nierozwinięty), gramatyczny — raz, logiczny — dwa razy:

Jasne, ciepłe słońce oblało blaskiem dach zielonego boru. — Jest to dolina najpiękniejsza w świecie. —

Coś mnie ukłuło w serce. — Wszyscy wstali od stołu. — W oknach nie było światła. — Tysiące ludzi ginie z niedołęstwa. — Przy tobie niema żywego ducha. — Nie działa się w Dobrzynie nic bez Maćka rady. — Niedostaje tylko ptasiego mleka. — Upłynęło parę godzin. — Nie brakowało mi odwagi. — Coraz bardziej brakowało mi tehu.

II. 3.

116. Rozbierz te zdania i w każdym z nich szukaj podmiotu i orzeczenia:

Bronek jest naprawdę dobrym kolegą. Nigdy nikomu nie odmawia pomocy. Lubię go za to bardzo. A czy ty go lubisz? Czy korzystałeś z jego pomocy? Wczoraj nie mogłem rozwiązać zadania. Prosiłem go o wyjaśnienie. Nie odmówił. Wspólnymi siłami zrobiliśmy zadanie bardzo prędko.

II, 4.

117. Rozbierz te zdania:

Nagle zrobiło się ciemno, jak w nocy. W powietrzu się zakotłowało. Od czasu do czasu przeraźliwie błyskało, a potem grzmiało. Huczało z łoskotem i wyło z okropnym gwizdem i świstem. Szarpało niemiłosiernie drzewami. Ze wściekłością smagało nas strumieniami deszczu. Na kilka kroków wokoło nie było nic widać. Nie braknie mi na odwadze, a jednak zrobiło mi się strasznie. Trzeba było pośpiesznie wracać do domu.

III.

118. Wskaż orzeczenie (zasadnicze lub nierozwinięte) i zastanów się, jaka to część mowy: .

Budzi się letni poranek. Słońce wstaje. Wstaje i ja, wstajesz i ty. Wybiegamy pośpiesznie do ogrodu. Niebo jest pogodne. Ptaki świergocą wesoło. Powietrze jest jeszcze po nocy chłodne, poranna rosa — bardzo obfita.

119. Ułóż kilka zdań z orzeczeniem czasownikowym i kilka zdań z orzeczeniem imiennym.

*

120. Wskaż orzeczenie imienne i zwróć uwagę, z czego się ono składa:

Wieczór był pogodny. Powietrze było ciepłe. Taki wieczór jest bardzo miły.

Gdzie mieści się główne znaczenie orzeczenia w takich zdaniach, jak przytoczone? Czy w przymiotniku, czy w słowach *był*, *jest*?

*

121. Wskaż orzeczniki i rozpoznaj, jakie to części mowy:

Wieczór był ciepły. Okrąg niebios był gdzieś gdzie zasłany chmurkami. Miło było oddychać świeżym powietrzem. Mgły stawały się coraz rzadsze. Było to zapowiedzią pięknej pogody. Godzina była ósma. Takie bywały w tym roku poranki.

122. Wskaż w orzeczeniach imiennych łączniki i rozpoznaj, jakie to są czasowniki:

- a) *Jan Sobieski był wielkim wodzem.*
- b) *Jan Sobieski został obrany królem.*
- c) *Polacy obrali Jana Sobieskiego królem.*
- d) *Jan Sobieski przez zwycięstwo pod Wiedniem stał się wybawcą Europy.*
- e) *Zwycięstwo pod Wiedniem uczyniło Jana Sobieskiego sławnym w całym świecie.*

IV.

123. Wskaż określenia i zwróć uwagę: 1) na jakie pytania odpowiadają i 2) z jakimi częściami mowy się łączą?

Matka moja urodziła się we wsi Ropocicach w powiecie włoszczowskim. Do miasta Włoszczowy było dwanaście kilometrów. Drugą większą osadą w okolicy było miasto Koniecpol. Najbliższy kościół był we wsi Czarncy. Wieś miała duże lasy i rozległe uprawne pola. Znam te okolice tylko z opowiadań, ale je kocham, bo się wiążą z naszymi dawnymi wspomnieniami rodzinnymi.

124. Wskaż przydawki i rozpoznaj, jakie części mowy zostały w nich użyte:

Gęsty barszcz czeladzi nie odstraszy. — W każdej bajce jest prawda na dnie. — Chytry ma siedem zmysłów, a ósmy wykręt. — Czas utracony nigdy się nie wróci. — Ziemia-żywicielka karmi nas wszystkich. — Matka-Ojczyzna kocha swoje dzieci. — Ręce-pracownice wzniosły już niejedno wielkie dzieło.

*

125. Wskaż przydawki i przyjrzyj się, jakie są w nich części mowy i w którym przypadku:

Oczom podróżnych ukazały się wreszcie starożytne mury Kazimierza. Ten gród króla chłopków wznosi się na pagórkowatym brzegu Wisły. Promienie słońca uwydatniają piękno okolicy. Nad domami miasta góruje wyniosła wieża. Ze szczytów wieży rozciąga się rozległy widok. Widać szerokie, połyskujące zwierciadło rzeki, a wdali zielenieją ogrody Puław. Bliżej widać ruiny zamku, farę, kościół Reformatów i kościół świętej Anny.

*

126. Wskaż przydawki i przyjrzyj się, jakie są w nich części mowy i w którym przypadku:

Droga do wsi schodzi nieco zgóry. — Długi zóraw od studni kołysze się powolnie. — Dach z blachy złoci się w słońcu.

*

127. Wskaż przydawki dopełniaczowe i przyimkowe:

Powoli mijaly godziny nocy. — Ostry zapach mrozu mieszał się z surowym zapachem liści. — Lokomotywa parskała kłębami dymu. — Z kraju wąwozów dostaliśmy się w obszerną dolinę Białki. — W blasz-
kach zachodzącego słońca ujrzeliśmy szczyty dachów i wierzchołki topoli. — Aleja z topoli prowadziła do dworu. — Dom otaczał mur z cegły.

128. Wskaż przydawki i określ ich rodzaj:

Czerwień letniego zachodu oblewała łagodnym blaskiem stuletnie lipy i białe ściany wiejskiego dworu. — Jasne, ciepłe słońce oblało blaskiem zielone sklepienie lasu. — Domek pani Brzeskiej stał na samym skraju miasta. — Niewielką izbę zalegał mrok, rozjaśniony światłem drobnego okienka. — Drzewa owocowe, zasadzone w rzędy, ocieniały szerokie pole.

V.

129. Wskaż określenia i zwróć uwagę: 1) na jakie pytania odpowiadają i co wyrażają i 2) z jakimi częściami mowy się łączą?

W kwietniu już słońce zaczęło dobrze dogrzewać. W wieczór słyhać w zaroślach szept ciągnącej słonki. Niebo z upodobaniem przegląda się w powierzchni rzeki. Wiatr lekko wstrząsa wierzchołkami drzew.

Śród cichego lasu słyszeć świergot ptaków. Na powietrzu zbierają się roje owadów. Zdala dolatują tony fujarki. Noce są prawdziwie wiosenne. Ludzie tu i owdzie wychodzą na pola siał i orać. Wszyscy się bardzo cieszą z nadchodzącej tak szybko wiosny.

130. Daj kilka przykładów na te same rodzaje okoliczników.

*

131. Wskaż okoliczniki i rozpoznaj ich rodzaj:

Nad brzegiem lasu cicho śpią poręby. Słońce wyzłaca pięknie zręby pniaków. Promienie różnobarwnie załamują się w kropelkach rosy. Tu gęsto kupią się kępy wrzosu, tam skromnie wychylają się poziomki, gdzie nigdzie rosną grzyby. Pnie sosnowe czerwienią się krwawo w słońcu. Po trawie przemknie się czasem jaszczurka. Czasem świerszcz zcicha zadzwoni. Powietrze pachnie balsamicznie.

132. Wskaż okoliczniki. Na jakie pytania one odpowiadają i co wyrażają? Z jakimi częściami mowy się łączą?

Idziemy szukać szczęścia. — Ojciec przez grzeczność prosił go na wieczerzę. — Wszyscy się uśmiechali z radości. — Pomyliłem się przez nieuwagę. — On ze strachu oniemiał. — Ten pan nie przyszedł straszyć. — Od zimna zdrętwiały mu ręce. — Drzewa od deszczu lśniły się i czerniały. — Muszę dla ulgi sumienia prosić przebaczenia.

133. Daj przykład na podobne rodzaje okoliczników.

*

134. Wskaż okoliczniki. Jakie to części mowy i w jakich formach zostały użyte?

Spojrzę ja rankiem, spojrzę wieczorem z tej jedlinoj górkij. Błękitne niebo stoi otworem. Po niebie płyną chmurki. Gdzieś światło bije. Gdzieś dzień przepada. A tam coś szepce, skarży się, gada mię-

dzy staremi dęby. W modre się koła woda rozpryska. Szuwarem ptactwo pluszcze. Do wody jeleń przez wrzosowiska, przez dzikie czesze¹⁾ kuszcze. Tam trąbkę słyszę. Echo gra w borze. Dalekie padły strzały. Znowu dokoła zamilkły echa. Tylko się cicho błękit uśmiecha, a zgóry patrzy słońce.

135. Wskaż okoliczniki. Jakie to części mowy i w jakich formach zostały użyte?

Słońce pogodnie wzeszło. Już wróble, skacząc, zaczęły świerkać. Już na dziedzińcu słyhać myśliwskie okrzyki. Młodzież wesoło wyprowadza konie i, śpiesząc się, zaprzęga do bryki. Otworzono psiarnie. Zgraja chartów, wypadłszy, skowyczy. Psy, szalejąc z radości, cwałem śmigają po dworze. Wszystko to bardzo dobre polowanie wróży.

136. W jaki sposób zostały tu wyrażone okoliczniki?

Jaskółka ciemny obłok przeszywa jak strzała. — Drzewa od deszczu lśniły się jak stal. — Słońce wpadło do ciemnego pokoju, jak ognisty słup. — Stanęliśmy wszyscy jak wryci. — Pędziłem jak szalony.

VI.

137. Wskaż dopełnienia. Na jakie pytania one odpowiadają i jakie części mowy zostały w nich użyte?

Kruk krukowi oka nie wykole. — Jeden miecz drugi w pochwie trzyma. — Dobry młyn wszystko zmięle. — Chcącemu nic nie trudno. — Chytry z chytrym nie utworzą dobrego związku. — Biada biednemu żyć w świecie samemu. — Staraj się pracować i pomagać ludziom.

¹⁾ czesze — przedziera się.

138. Z jakimi częściami mowy łączą się tu dopełnienia?

Doczekaliśmy się wreszcie tego dnia. — Dzień był podobny do dnia. — Każdy dzień był pełen różnych zajęć. — Spędzanie dni na pracy skracało nam czas. On pracował więcej od ciebie.

139. Napisz kilka zdań, w którychby dopełnienie łączyło się z czasownikiem, i kilka takich zdań, w którychby dopełnienie łączyło się z przymiotnikiem.

*

140. Przepisz te zdania i podkreśl w nich dopełnienia, a potem zmień je w ten sposób, żeby czasownik był użyty w stronie biernej. Co się stanie z wyrazami, które podkreśliłeś?

a) *Rolnik uprawia ziemię.*

Ziemia jest uprawiana przez rolnika.

b) *Lekarz pielęgnuje chorego.*

c) *Król rządzi krajem.*

d) *Woźnica kieruje końmi.*

e) *Maszyna porusza kołami.*

141. Wskaż dopełnienia bliższe i dalsze:

Tak lubiłem tę książkę. Czytałem ją nieraz. Najciekawsze jej ustępy znałem doskonale. Przyglądałem się często jej rycinom. Raz prosił mnie o nią Bolek. Zaufałem mu. Książkę pożyczyłem. Ale Bolek zawiódł moje zaufanie. Książkę zgubił.

*

142. Wskaż dopełnienia bliższe i przyjrzyj się, w jakim zostały użyte przypadku:

a) *Mam książkę.*

Nie mam książki.

- b) *Odrobiłem zadanie.*
Nie odrobiłem zadania.
- c) *Pożyczę ci ołówek, ale mi go oddaj.*
- d) *Kieruje mną życzliwość.*

143. Przekształć te zdania w ten sposób, żeby dopełnienia bliższe stały się w nich podmiotami.

Wiadomości te bardzo nas ucieszyły. Oddawna wyczekiwaliśmy tego listu. Wreszcie rodzice zapowiedzieli swój przyjazd. Przygotowaliśmy dla nich różne niespodzianki. Staś namalował piękny obraz. Ja zrobiłem ładne pudełko. Zosia wyhaftowała dla mamy serwetkę.

Z NAUKI O GŁOSKACH.

I. ZMIANY GŁOSKOWE NA KOŃCU WYRAZÓW.

§ 1. Na końcu wyrazów spółgłoski dźwięczne wymawiamy bezdźwięcznie. Np.

chleby — *chleb*
zęby — *ząb*
ogrody — *ogród*
stogi — *stóg*
stawy — *staw*

II. ZMIANY GŁOSKOWE W ŚRODKU WYRAZÓW.

§ 2. W środku wyrazów wymawiamy spółgłoski dźwięczne lub bezdźwięcznie, zależnie od ich położenia: przed samogłoską i spółgłoską dźwięczną wymawiamy je dźwięcznie, przed spółgłoską bezdźwięczną — bezdźwięcznie. Np.

chlebek — *chlebki*
ogródek — *ogródki*
wózek — *wózki*
stawek — *stawki*
kosić — *kośba*

Przez taką zmianę jedna spółgłoska staje się bardziej podobna do drugiej, jest to więc **upodobnienie**.

§ 3. W wyrazach:

zziajany

zdziczały

zzieleniały

zdziwaczały

grupę spółgłosek, znaczoną literami *zzi*, nieraz wymawiamy nie (*zż*), lecz (*źź*), a grupę spółgłosek, znaczoną literami *zdz*, wymawiamy nie (*zdż*), lecz (*źdż*).

Jest to wynikiem upodobnienia spółgłoski (*z*) do następującego (*ź*).

Przy wymawianiu spółgłoski (*z*) zbliżamy przód języka do górnych zębów, przy wymawianiu (*ź*) zbliżamy środek języka do środkowego *podniebienia*. A więc wymawiając zamiast (*z*) głoskę (*ź*), zmieniamy miejsce wytwarzania spółgłoski. Na tej właśnie zmianie polega tutaj upodobnienie jednej spółgłoski do drugiej.

Podobne przesunięcie następuje przy zmianie (*zdż*) na (*źdż*). Wymowa taka nie jest jednak staranna i należy jej unikać.

§ 4. W wyrazach:

zżyć się

zrzucić

zżąć

zrzekać się

grupy spółgłosek, znaczone literami *zż*, często wymawiamy nie (*zż*), lecz (*źź*).

I tutaj więc także następuje upodobnienie. Należy go jednak unikać, bo nie jest to wymowa staranna.

§ 5. Wyrazy:

garnki, jabłka, bedłki, rzemieślnik

wymawiamy nieraz:

(garki), (japka), (betki), (żem'eśnik).

Takie uproszczenia nie cechują jednak wymowy starannej i należy ich unikać.

III. ZMIANY GŁOSKOWE W POŁĄCZENIACH WYRAZOWYCH.

§ 6. Zwykle mówimy jednym ciągiem, nie robiąc przerw między końcem jednego a początkiem następnego wyrazu. Nie może to pozostawać bez wpływu na sposób naszego wymawiania: koniec jednego wyrazu upodabniamy do początku wyrazu następnego.

Powstają w ten sposób upodobnienia **międzywyrazowe**. Np.

chleb dobry — chleb smaczny.

Wyraz *chleb* raz wymawiamy (*chleb*), a drugim razem (*chlep*). Końcowa spółgłoska dźwięczna (*b*) pozostaje bez zmiany przed dźwięcznym (*d*), a przed bezdźwięcznym (*s*) staje się bezdźwięczna i zmienia się w (*p*).

Odwrotne zjawisko zauważyć można w takich połączeniach wyrazowych, jak na przykład:

snop pszenicy — snop żyta.

W pierwszym połączeniu wymawiamy (*snop*), a w połączeniu drugim wymawiamy (*snob*).

Podobne zjawiska przystosowania spółgłoski do spółgłoski następnej widzieliśmy już w grupach spółgłosek w środku wyrazów.

§ 7. W połączeniach wyrazów:

(*Wróciłem*) z *Zalesia*
„ z *Zielonki*
„ z *Żyżniewa*

przyimek *z* za każdym razem wymawiamy inaczej: w pierwszym połączeniu, jak (*z*), w drugim połączeniu, jak (*ź*), w trzecim połączeniu, jak (*ż*).

W pierwszym połączeniu, w położeniu przed zębownym (*z*) na początku następnego wyrazu przyimek *z* zachowuje swoje właściwe brzmienie zębowne, takie, jakie mu nadajemy przed początkową samogłoską, np. w połączeniu: *z o osobnego*.

W połączeniu drugim upodabniamy wymowę przyimka *z* do średniojęzykowego (*ż*) na początku następnego wyrazu i nadajemy mu brzmienie spółgłoski średniojęzykowej (*ż*).

W połączeniu trzecim upodabniamy brzmienie przyimka *z* do spółgłoski (*ż*) następnego wyrazu.

We wszystkich tych wypadkach mamy tu te same upodobnienia spółgłosek co do miejsca ich wytwarzania, które już poznaliśmy w grupach spółgłosek w środku wyrazów. I tutaj jednak, jak w środku wyrazów, należy takich upodobnień unikać, gdyż nie znamionują one starannej wymowy.

Z NAUKI O WYRAZACH.

I. WYRAZY RODZIME I ZAPOŻYCZONE.

§ 8. Przytoczone poniżej pary wyrazów:

sytuacja — *położenie*

fach — *zawód*

edukacja — *wychowanie*

mają jednakowe znaczenie, to też nieraz zamiast jednego używamy drugiego, np. w zdaniach:

1) *Znalazłem się w trudnej sytuacji.*

Znalazłem się w trudnem położeniu.

2) *Każdy z nas przygotowywał się do innego fachu.*

Każdy z nas przygotowywał się do innego zawodu.

3) *Każdy z nas otrzymał staranną edukację.*

Każdy z nas otrzymał staranne wychowanie.

Zdajemy sobie jednak sprawę, że między temi jednoznacznymi wyrazami zachodzi wyraźna różnica. Jedne z nich odczuwamy jako wyrazy czysto polskie, **rodzime**, a w drugich czujemy obcych przybyszów, — wyrazy, **zapożyczone** z języków obcych.

Takie dwa gatunki wyrazów ma każdy język; ma je, jak widzimy, także język polski.

1. Wyrazy obce i przyswojone.

§ 9. Gdy się posługujemy takimi wyrazami, jak, na przykład: *pensja, cenzura, kongres, kwadrans, kwartał, warsztat, hak, lampa, knot, szpic...*, to wszyscy w większym lub mniejszym stopniu zdajemy sobie sprawę, że są to wyrazy zapożyczone, choć nieraz nie wiemy, z jakiego je zapożyczyliśmy języka.

Prócz takich zapożyczeń oczywistych mamy w języku polskim także zapożyczenia mniej wyraziste, np. *miecz, rycerz, chleb, wójt, kościół, ksiądz, pielgrzym...*, i nawet nieraz nie podejrzewamy, że to są wyrazy pochodzenia obcego.

Są więc dwojakiego rodzaju zapożyczenia wyrazowe. Z obcości jednych zdaje sobie sprawę ogół mówiących i te nazywamy wyrazami **obcemi**. Inne tak się wyglądem zewnętrznym zbliżyły do polskich wyrazów rodzimych, że je ogół mówiących uważa za wyrazy swojskie, których obce pochodzenie staje się widoczne dopiero po szczegółowym zbadaniu. Te nazywamy wyrazami **przyswojonemi**.

2. Wyrazy zapożyczone, jako zwierciadło dziejów kultury narodowej.

a) Związek języka z życiem narodu:

§ 10. Naród polski, osiadły w samym prawie środku Europy, pozostawał od najdawniejszych czasów w kulturalnych i politycznych stosunkach z najrozmaitszemi narodami Wschodu i Zachodu.

Przez przyjęcie chrześcijaństwa związaliśmy się kulturalnie z Rzymem.

Od zarania naszych dziejów byliśmy w stosunkach bezpośrednich z Niemcami, Czechami i z Rusią, nieco później zadzierzgnęły się związki z Węgrami. W wieku XIII, w okresie najazdów tatarskich zetknęliśmy się po raz pierwszy z odległym od nas światem wschodnim. W wieku XIV złączyliśmy się z Litwą, a przez nią weszliśmy w wiekach następnych w stosunki polityczne i kulturalne z Moskwą i południowym Wschodem, z Wołoszczyzną, z krymskimi Tatarami i Turcją. Wiek XVI zaznaczył się ożywionemi związkami kulturalnemi z Włochami, od tego też wieku utrwalają się na przeciąg trzech stuleci silne wpływy kulturalne Francji. Wiek XVII rozciąga nasze stosunki na Szwecję.

§ 11. Żyjąc ze wszystkiemi temi narodami w stosunkach sąsiedzkich bądź tylko politycznych i kulturalnych, niejednośmy im z własnego dorobku kulturalnego przekazali, niejedno też sami od nich przejęli. Musiało to, oczywiście, pozostawić ślady w języku.

Wyrazami polskiego pochodzenia przesycił się niegdyś język ukraiński i białoruski, wiele wyrazów polskich dostało się także do języka litewskiego, ślady polskich wpływów językowych znajdujemy w języku rosyjskim, w znacznie szerszym zakresie także w języku nie-

mieckim (np. niem. *Grenze*, pol. *granica*, niem. *Pflug* pol. *plug*).

Wpływami swojemi ogarniał niegdyś język polski także Wołoszczyznę.

W takich rozległych stosunkach kulturalnych język polski musiał także wchłaniać do swojego słownika najrozmaitsze wyrazy obce. Mamy w naszym języku wyrazy niemieckie, łacińskie, francuskie, włoskie, czeskie, ukraińskie, białoruskie, rosyjskie, węgierskie, tatarsko-tureckie i z wielu innych jeszcze języków.

Wpływy tych języków przejawiały się w różnych epokach naszych dziejów i ogarniały różne dziedziny naszego życia: kościół, szkołę, sądy, wojsko, handel, rzemiosło, budownictwo, urządzenia miejskie i t. d.

b) Kościół.

§ 12. Chrześcijaństwo przyszło do Polski z Czech, a rozpowszechniło się i utrwaliło z początku za sprawą duchowieństwa czeskiego i niemieckiego. Za czeskiem więc i niemieckiem pośrednictwem weszły do języka polskiego wyrazy łacińskie i greckie, związane z pojęciami wiary chrześcijańskiej i urządzeniami chrześcijańskiego Kościoła. Np. *anioł*, staropolskie *angioł*, z łacińsk. *angelus*, a to z greckiego *angelos* = poseł; *biskup* z dawnego niemieckiego *biscof* (dzisiejsze *Bischof*), a to z łacińskiego *episcopus*, które znowu z greckiego *episkopos* = nadzorca; *kościół* z czeskiego *kostel*, a to z łacińskiego *castellum* = gród, zamek ¹⁾.

c) Szkoła i piśmiennictwo.

13. Pierwsze szkoły w Polsce były zakładane przez duchowieństwo. Służyły one potrzebom kościoła i pano-

¹⁾ Tutaj, jak i w następnych rozdziałach ob. „Słowniczek wyrazów zapożyczonych” na końcu książki.

wał w nich język łaciński, jako główny cel i podstawa nauczania. Łacina była z początku także jedynym językiem literackim. Wprawdzie zczasem język polski zaczął sobie wywalczać należne mu stanowisko, ale łacina utrzymywała się zarówno w szkole, jak w literaturze aż do końca wieku XVIII.

Przez ten długi okres czasu język polski przejmował w obu tych dziedzinach wyrazy łacińskie. Potem rozpoczęło się oddziaływanie języka francuskiego. Ślady tych wpływów przechowują się do dnia dzisiejszego. Np. *margines* z łacińskiego *margines* = liczba mnoga od *margo* = brzeg książki; *kałamarz* z łacińsk. *calamarium*, od *calamus* = trzcina, pióro do pisania; *linja* z łacińsk. *linea*; *litera* z łacińskiego *littera*; *lekcja* z łacińskiego *lectio* = czytanie.

d) Budownictwo.

§ 14. Pierwotne budownictwo polskie stało na bardzo niskim poziomie: domy mieszkalne były to plecione z wiklin i chróstu *chałupy*, kryte słomianą *strzechą*. Po zetknięciu się z kulturą Zachodu budownictwo zaczęło się rozwijać głównie pod wpływem niemieckim: zaznaczyły się także inne wpływy, szczególnie włoski i francuski. Ślady tych wpływów przechowują się do dnia dzisiejszego w języku. Np. *buda* z niemieck. *Bude*; *cegła* z niemieck. *Ziegel*; *dach* z niemieck. *Dach*; *furta* z niemieck. *Pforte*.

e) Urządzenia miejskie.

§ 15. Miasta polskie, zaludniane od wieku XIII przez kolonistów niemieckich, otrzymały ustrój prawny i urządzenia materjalne, przeszczepione z Niemiec. To też słów-

nik, związany z temi dziedzinami życia, był niegdyś przesycony zapożyczeniami niemieckimi, a wiele z tych zapożyczeń przechowuje się w języku polskim do dnia dzisiejszego. Np. *wójt* z niemieck. *Vög(e)t*; *ratusz* z dawnego niemieck. *rathus* (dziś *Rathaus*); *plac* z niemieck. *Platz*; *rynek* z niemieck. *Ring*.

f) Urządzenia domowe.

§ 16. Sprzęty domowe i naczynia, używane w gospodarstwie domowym, wraz z postęпами kultury materialnej zmieniały się i udoskonalały w ciągu wieków. W związku z temi zmianami odmieniał się także słownik. Poza odwiecznymi swojskimi, jak np. *stół*, *garnek*, *dzban*, *wiadro*, *kobierzec*, wchodziły stopniowo w użycie także wyrazy obce i wiele z nich do dnia dzisiejszego się przechowuje. Np. *biurko* z francusk. *bureau*; *szezlony* z francusk. *chaise longue*; *flaszka* z niemieck. *Flasche*; *talerz* z niemieck. *Teller*.

g) Odzież i materiały odzieżowe.

§ 17. Pierwotna odzież naszych przodków była bardzo prosta, bo robiono ją ze skór zwierzęcych, wełny i konopianego bądź lnianego płótna. Dalsze udoskonalenia odbywały się pod znacznym wpływem narodów obcych, to też słownik polski w tej dziedzinie wiele ma zapożyczeń: *but*, storopol. *bót*, z łacińsk. *botta*; *trepy* z niemieck. *Trippe*; *skarpetka* z włosk. *scarpettacio* = chodak; *kurta* z łacińsk. *curta* (rodz. żeńsk. od *curtus* = krótki); *koszula* z łacińsk. *casula* = płaszcz z kapcią.

h) Handel i pieniądz.

§ 18. Handel był u nas przez długie wieki w rękach obcych, więc słownik polski, związany z tą dziedziną życia, ma również dość dużo zapożyczeń z języków obcych, przeważnie niemieckiego i włoskiego. Np. *handel* z niemieck. *Handel*; *bank* z włosk. *banco* = stół do wymiany pieniędzy; *pieniądz* z niemieck. *Pfennig*; *moneta* z łacińsk. *moneta*.

i) R z e m i o s ł a.

§ 19. Rzemiosła przez długi okres pozostawały u nas także pod wpływem obcym, więc i w tej dziedzinie słownictwa mamy wiele wyrazów zapożyczonych. *Cieśla, stolarz, krawiec, szewc, kowal* zostali nazwani rodzimymi nazwami, swojskiego pochodzenia są również nazwy najważniejszych narzędzi, któremi się posługują rzemieślnicy, jak np. *siekiera, nożyce, igła, kopyto, młot*, ale w innych rzemiosłach panują obce zapożyczenia wyrazowe. Np. *blacha* (stąd *blacharz*) z niemieck. *Blech*; *rymarz* z niemieck. *Riemer*; *ślusarz* z niemieckiego *Schlosser*.

k) Wojsko, oręż i broń.

§ 20. Oręż polski był pierwotnie bardzo niedoskonały; sękate *kije, oszczepy, łuki, noże, siekiery* były jedynym orężem napastniczym, a za broń ochronną służył drewniany *szczyt* = tarcza. W sztuce wojennej wydoskonalali Polaków obcy, to też w polskim słownictwie wojskowym wiele jest zapożyczeń. Np. *żołnierz* z niemieck. *Söldner* = pobierający *żołd*; *rynsztunek* z niemieck. *Rüstung*; *pałasz* z węgiersk. *pallos*; *pika* z francusk. *pique*.

II. WYRAZY WSPÓŁCZESNE I DAWNE.

1. Zmiany w zasobach słownikowych języka.

§ 21. W języku człowiek wyraża swoje myśli i uczucia, które go wiążą z rozmaitemi przedmiotami, zjawiskami i sprawami życia. Dlatego też zmiany, zachodzące w życiu, muszą za sobą pociągać zmiany w zasobach wyrazowych języka.

Język polski tak samo, jak naród polski, żyje już dziesiątki wieków i ma za sobą długą historję. W ciągu tych wieków wiele się w życiu polskim zmieniało i wiele też zmian zaszło w słowniku języka polskiego. Wiele dawnych wyrazów wyszło zupełnie z użycia i zamarło, wiele utworzono nowych, a inne odmieniły dawne swoje znaczenie lub przekształciły dawny swój wygląd zewnętrzny.

2. Wyrazy zamarłe.

§ 22. Postępujące w ciągu wieków doskonalenie się sztuki budowlanej wywołało wiele zmian w słowniku, odnoszących się do tej dziedziny wyrazów.

Zachowała się wprawdzie odwieczna ogólna nazwa budowli: *domu*, ale nazwy szczegółowe różnych postaci domu odmieniały się w historii języka nieraz.

Zatraciliśmy prastare nazwy domu (namiotu): *stan* i *jata*, *trzem* i inne. Stare *strzechy* i *poklaty* zastąpiliśmy zapożyczonemi od Niemców *dachami*¹⁾.

Dawną nazwę mieszkania: *bydło* zastąpiliśmy z biegiem czasu wyrazami *izba*, *komora* = izba bez pieca, *komnata* = izba z piecem, wreszcie *pokój*.

§ 23. Tak samo zmieniały się w ciągu wieków nazwy *oreża* domowego, czyli sprzętów. Zatraciliśmy dawne wy-

¹⁾ Tutaj i przy czytaniu dalszych ustępów ob. „Słowniczek wyrazów staropolskich” na końcu książki.

razy: *nadobie, szczebrzuch, gierada, przęt, sprzętr*, inne, np. *grat*, otrzymały nieco odmienne znaczenie (ob. „Słowniczek wyrazów staropolskich”).

Zmieniły się również nazwy wszelkiego *statku* domowego. Zachowały się do dnia dzisiejszego prastare wyrazy: *dzban, dzieża, wiadro, kosz, misa, kocioł, kadź, konew, stągiew*. Ale poginęły w przemianie wieków starodawne nazwy: *ssąd* = dzban, *łatka* = dzban, *trzop* = garnek (ob. „Słowniczek wyrazów staropolskich”).

§ 24. Ruchliwość zmian słownikowych nigdzie może tak silnie się nie zaznacza, jak w dziedzinie rozmaitych części ubrania. Zachowały się wprawdzie odwieczne nazwy ogólne, jak: *odzież* lub *odzienie, płaszcz, płachta, kożuch*, a ileż nazw innych zaginęło!

Wyszło z obiegu *rucho* = odzież, zaginęły *ruszyce* i *ruszka* = zastona, zginął *rąb* = chusta i *rąby* = suknie, zginęło *gzło* = koszula (ob. „Słowniczek wyrazów staropolskich”).

Zmieniły się również ozdoby, jak je dawniej nazywano, *teperele* albo *ceregiele*, a wraz z temi zmianami wychodziły z obiegu nazywające je wyrazy, jak np. *manele* = bransolety, *kanaki* = naszyjniki (ob. „Słowniczek wyrazów staropolskich”).

§ 25. Wraz z przeistoczeniami systemu monetarnego zmieniały się także nazwy pieniądza i monet.

Zaginał starodawny *płat*, nazwany tak od płatów lnianego płótna, które odgrywały rolę pieniądza (stąd *płacić*). Zaginęły również inne, nieco późniejsze nazwy pieniądza, jak *bydło* i *skot*.

Zarzuciliśmy starodawną nazwę monet: *obraz*, co oznaczało dosłownie kawałek obrzezanego naokoło kruszcu, zaginęła późniejsza *myńca* = moneta. Wyszły z użycia stare nazwy monet, jak *bug*, który był nazwą naramien-

nika, *grzywna*, co pierwotnie oznaczało naszyjnik, i inne. (ob. „Słowniczek wyrazów staropolskich”).

§ 26. Wraz z zacieśnieniem się rodziny do szczupłego grona najbliższych krewnych powychodziły stopniowo z użycia dawniejsze nazwy, oznaczające najrozmaitsze stopnie pokrewieństwa i powinowactwa w rozległym niegdyś kole rodzinnem.

Z dawniejszego bogactwa wyrazów zachowały się tylko nieliczne pozostałości, jak *matka*, staropolskie *mac*, *ojciec*, dawniej *ocieć*, *brat*, *siostra*, *stryj*, *wuj*, *ciotka*, *mąż*, *żona*, wreszcie *teść*, *teściowa* i nieco już przestarzałe *świekr* i *świekra*, używane na oznaczenie ojca i matki męża. Poginęły natomiast starodawne nazwy *snecha* lub *niewiastka* = synowa, *dziewierz* = brat męża, *jątrewka* = żona brata, *nieć* = kuzyn, *nieściora* = kuzynka (ob. „Słowniczek wyrazów staropolskich”).

§ 27. Jedną z ważnych przyczyn zanikania wyrazów są także zmiany w urządzeniach społecznych i politycznych. Pod wpływem tych zmian wyszły już dawno z codziennego obiegu takie wyrazy, jak *wiciądz* = rycerz, szlachcic, *smard* lub *smerda* = chłop, *kmieć* = członek straży przybocznej księcia, *kasztelan*, *podkomorzy* i inne, związane z dawnym życiem społecznym i politycznym Polski.

Jeśli te wyrazy nie zaginęły zupełnie, to tylko dzięki temu, że historia podtrzymuje pamięć minionych wieków.

3. Wyrazy archaiczne i przeżytkowe.

§ 28. Wiele wyrazów, jak widzieliśmy, wychodzi z użycia i ginie w potocznym języku całkowicie. Niekiedy jednak tę zamarłą przeszłość wskrzesza wola artysty.

Nieraz pisarze, odtwarzając minione epoki, dla tem większego zbliżenia się do nich, posługują się dawnymi wyra-

zami. Te dawne wyrazy, wyszły już z mowy potocznej, a wprowadzone przez pisarzy dla celów artystycznych do literatury, nazywamy wyrazami **archaicznymi** albo wprost **archaizmami**.

Wiele archaizmów znajdujemy, na przykład, w „Starej baśni” Kraszewskiego, w „Krzyżakach” i w „Trylogji” Sienkiewicza, w niektórych utworach Żeromskiego, Kopnickiej i Wyspiańskiego.

§ 29. Poza temi celowo wprowadzonymi archaizmami utrzymują się dawne wyrazy także pod postacią wyrazów **przeżytkowych**.

Przeżytkowemi nazywamy takie wyrazy, które właściwie wyszły już z obiegu i w swobodnych połączeniach wyrazowych już nie występują, a trafiają się tylko w pewnych tradycyjnych zwrotach.

Tak, na przykład, wyraz *tynf* = półzłotówka, wyszedł już dawno z użycia, ale się jeszcze utrzymuje w wyrażeniu: *dobry żart tyńfa wart*. Tak samo dawno już zagiął wyraz *pielesz* = legowisko, kryjówka, ale dotychczas utrzymuje się w wyrażeniu: *wrócić do rodzinnych pieleszy*.

4. Przeobrażenia głoskowe wyrazów.

§ 30. Wyrazy zmieniają z biegiem czasu swoje brzmienie. Np. staropolski wyraz *szczeka* (skąd *szczekać* = poruszać szczękami, wydawać głosy w następstwie tych ruchów) zmieniliśmy w *szczęka* (skąd *szczękać* = poruszać szczękami i w następstwie tego dzwonić zębami).

Podobnie staropolskie *miedzy* zmieniliśmy w *między*. Odwrotnie, staropolskie *sławętny* z *ę* przekształciliśmy w *sławetny* z *e*.

5. Przeobrażenia formalne wyrazów.

§ 31. Przeobrażenia wyrazów nie ograniczają się tylko do ich zmian głoskowych, lecz obejmują także ich budowę słowotwórczą.

Zmianom słowotwórczym towarzyszą zwykle także przemiany głoskowe, ale nieraz się zdarza, że brzmienie wyrazu pozostaje bez zmiany, a zmienia się tylko układ części słowotwórczych wyrazu.

Tak, na przykład, wyraz *otwierać* dziś rozkładamy na części *o-twie-rać*, a dawniej go dzielono na części *ot-wierać*, gdzie *ot-* było tym samym przedrostkiem przyimkowym, który dziś występuje w postaci *od-*. Por. *roz-wierać*, *za-wierać* i t. p.

Wyraz *podłoga* rozkładano niegdyś na części *po-dłoga*, a częśćka *-dłog-* była tym samym rdzeniem, który występował w czasowniku *dłóżyć* = deptać nogami. Dziś w tym wyrazie wyróżniamy części *pod-tóg-a* i w części *-tóg-* widzimy ten sam rdzeń, który występuje w wyrazach: *łóże*, *podłóże*, *podlegać*, *leże* i t. p.

§ 32. We wszystkich przytoczonych przykładach, pomimo zmian słowotwórczych, jakie zaszły w wyrazach, brzmienie ich pozostało bez zmiany. Najczęściej jednak zmianom słowotwórczym towarzyszą zmiany głoskowe wyrazu. Np. staropol. *wojska* (rodzaj żeński) = współcz. *wojsko* (rodzaj nijaki), staropol. *rozliczyty* = współcz. *rozliczny*.

6. Przeobrażenia znaczeniowe wyrazów.

§ 33. Zmianom ulega także znaczenie wyrazów. Bardzo pospolitem zjawiskiem jest przeobrażanie się imion własnych w rzeczowniki pospolite. Tak, na przykład, imiona

własne Cezara i Karola Wielkiego stały się nazwami pospolitemi, oznaczającymi samodzielnych władców państwowych. W tem znaczeniu używane imię Cezara występuje dziś w języku polskim w postaci *cesarz*, a imię Karola Wielkiego przybrało postać *król*.

Niekiedy imiona własne ludzi stają się nazwami pospolitemi instrumentów muzycznych, potraw, zwierząt lub roślin. Np. *maryna* = basetla, *katarynka* = znany instrument muzyczny, *szarlotka* = kruche ciastko z zapiekanemi jabłkami (od francuskiego brzmienia imienia *Karoliny-Charlotte*), *filip* = zając (stąd wyrażenie: *wyskoczył, jak filip z konopi*, t. j. na własną zgubę, niepotrzebnie), *maciuś* = kotek, *mikołajki* = roślina.

§ 34. Często się zdarza, że nazwa jakiejś czynności fizycznej staje się nazwą podobnej lub towarzyszącej jej czynności duchowej. Np. 1) *naśladować* pierwotnie oznaczało: iść po czyich śladach, a potem: wzorować się na kimś; 2) *nienawidzieć* pierwotnie oznaczało: nie móc pa-trzeć, a potem: mieć uczucie wstrętu do kogoś.

§ 35. Jako przykłady zmian znaczeniowych w obrębie przymiotników można przytoczyć: 1) *wysmienity* = wysoki, a potem: wyróżniający się, doskonały; 2) *duży* = silny, tęgi, a potem: wielki, 3) *pośledni* = tylny, a potem ostatni, wreszcie: zły; 4) *powolny* = pracujący wedle własnej woli, a potem: pomału pracujący; 5) *obcy* = wspólny, a potem: cudzy.

§ 36. Jako przykłady zmian znaczeniowych w obrębie rzeczowników można przytoczyć: 1) *bydło* = dobytek, mienie, a potem: pieniądz i zwierzęta domowe; 2) *zboże* = bogactwo, mienie, a potem: plony rolnicze; 3) *robota* = niewola, a potem: praca; 4) *treść* = trzcina, potem: pióro do pisania, wreszcie: zawartość tego, co zostało napisane.

III. ODMIANA PRZYMOTNIKÓW.

1. Przypadki, ich końcówki i tematy.

§ 37. Przymiotniki odmieniają się przez przypadki, liczby i rodzaje. Np.

*Ten ciekawy obraz bardzo mię zainteresował.
Ta ciekawa książka bardzo mię zainteresowała.
To ciekawe opowiadanie bardzo mię zainteresowało.
Te ciekawe książki bardzo mię zainteresowały.
Z tego ciekawego opowiadania wiele się nauczyłem.
Temu ciekawemu opowiadaniu wiele zawdzięczam.
Tej ciekawej książce wiele zawdzięczam.
Tę ciekawą książkę czytałem z wielkiem zajęciem.
Zachwycam się tą ciekawą książką.
O tej ciekawej książce wiele słyszałem.
O tym ciekawym obrazie wiele słyszałem.*

Ta odmiana tak, jak odmiana rzeczowników, nazywa się **deklinacją**.

§ 38. Wzory deklinacji przymiotników:

Rodzaj męski.

Liczba pojedyncza.

M.	mocn-y dzban	dzieln-y ułan
D.	mocn-ego dzban-a	dzieln-ego ułan-a
C.	mocn-emu dzban-owi	dzieln-emu ułan-owi
B.	mocn-y dzban	dzieln-ego ułan-a
W.	mocn-y dzbani-e!	dzieln-y ułani-e!
N.	mocn-ym dzban-em	dzieln-ym ułan-em
Mc.	(w) mocn-ym dzbani-e	(o) dzieln-ym ułani-e.

Liczba mnoga.

M. mocn-e dzban-y	dzieln-i ułan-i
D. mocn-ych dzban-ów	dzieln-ych ułan-ów
C. mocn-ym dzban-om	dzieln-ym ułan-om
B. mocn-e dzban-y	dzieln-ych ułan-ów
W. mocn-e dzban-y!	dzieln-i ułan-i!
N. mocn-emi dzban-ami	dzieln-ymi ułan-ami
Mc. (w) w mocn-ych dzban-ach	(o) dzieln-ych ułan-ach.

Rodzaj żeński.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M. mocn-a ścian-a	mocn-e ścian-y
D. mocn-ej ścian-y	mocn-ych ścian
C. mocn-ej ściani-e	mocn-ym ścian-om
B. mocn-ą ścian-ę	mocn-e ścian-y
W. mocn-a ściań-o!	mocn-e ścian-y!
N. mocn-ą ścian-ą	mocn-emi ścian-ami
Mc. (w) mocn-ej ściani-e	(w) mocn-ych ścian-ach.

Rodzaj nijaki.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M. mocn-e win-o	mocn-e win-a
D. mocn-ego win-a	mocn-ych win
C. mocn-emu win-u	mocn-ym win-om
B. mocn-e win-o	mocn-e win-a
W. mocn-e win-o!	mocn-e win-a!
N. mocn-em win-em	mocn-emi win-ami
Mc. (w) mocn-em wini-e	(w) mocn-ych win-ach.

W deklinacji przymiotników tak samo, jak w deklinacji rzeczowników, wyodrębniają się wyraźnie dwie części wyrazów: końcowa i początkowa, **końcówka** i **temat**.

2. Uwagi o końcówkach niektórych przypadków w deklinacji przymiotników.

§ 39. Przymiotniki rodz. męsk. mają w mianowniku liczby pojedynczej końcówkę *-y* lub *-i*, np. *mocn-y*, *dzieln-y*, *tań-i*, *przedn-i*.

Niektóre przymiotniki, obok formy przymiotnikowej, mają także formę rzeczownikową, to jest czysty temat bez końcówki, np. *ciekaw-y* — *ciekaw*, *gotowy* — *gotów*, *łaskawy* — *łaskaw*, *zdrowy* — *zdrów*, *winny* — *winien*, *pełny* — *pełen* (por. *staw*, *rów*, *len*).

Przymiotniki *rad*, *wart*, *kontent* mają tylko formy rzeczownikowe.

Przymiotniki w formie rzeczownikowej używane bywają w orzeczeniu; użyte w znaczeniu przydawki, przybierają formy przymiotnikowe. Np.

Zdrowy człowiek bywa wesół. — On jest zdrów.

§ 40. Do najważniejszych właściwości deklinacji przymiotników należą następujące:

1) w narzędniku i miejscowniku l. poj. przymiotniki rodz. męskiego mają końcówkę *-ym*, *-im*, a przymiotniki rodz. nijakiego — końcówkę *-em*, np. *mocn-ym dzbanem*, *dzieln-ym ułanem*, *głębok-im stawem*, *w mocn-ym dzbanie*, *o dzieln-ym ułanie*, *w głębok-im stawie*, *mocn-em winem*, *głęboki-em morzem*, *w mocn-em winie*, *w głęboki-em morzu*;

2) w bierniku l. poj. przymiotniki rodzaju żeńskiego mają końcówkę *-ą* (w przeciwieństwie do końcówki *-ę* rzeczowników), np. *wybudowano mocną ścianę*;

3) w dopełniaczu, celowniku i miejscowniku l. mn. przymiotniki nie rozróżniają rodzajów, np. *dziel-*

nych ułanów, mocnych dzbanów, mocnych ścian, mocnych win; dzielnym ułanom, mocnym dzbanom, mocnym ścianom, mocnym winom; o dzielnych ułanach, w mocnych dzbanach, przy mocnych ścianach, w mocnych winach;

4) w mianowniku, bierniku, wołaczu i narzędniku liczby mnogiej odróżniają przymiotniki dwie formy: **męsko-osobową i rzeczową**; pierwszą przybierają przy rzeczownikach męskich osobowych, a drugą — w połączeniu ze wszystkimi innymi rzeczownikami.

Forma **męsko-osobowa** ma w mianowniku i wołaczu końcówkę **-i, -y**, w narzędniku — końcówkę **-ymi, -imi**, a w bierniku — końcówkę **-ych, -ich**, zgodną z dopełniaczem.

Forma **rzeczowa** ma w mianowniku, wołaczu i w bierniku końcówkę **-e**, a w narzędniku — końcówkę **-emi**.

3. Właściwości tematu w deklinacji przymiotników.

§ 41. W odmianie przymiotników tak samo, jak w odmianie rzeczowników, wymieniają się tematy oboczne.

Wymiana tematów obocznych w deklinacji przymiotników polega na tem, że 1) niekiedy wymieniają się w nich samogłoski **o — ó**, np. *zdrowy — zdrów, wesoty — wesół*, 2) niekiedy zanika w postaciach obocznych tematu samogłoska **e**, np. *pełen — pełny, winien — winny*, i 3) wymieniają się końcowe spółgłoski tematu **b z b', p z p', w z w'... k z c, g z dz, ch z ś...**, np. *słaby — słab'i, ślep-y — ślep'i, niewidom-y — niewidom'i, now-y — now'i, chud-y — chudź-i, syt-y — syć-i, łys-y — tyś-i, siln-y — silń-i, mały-y — mał-i, star-y — starz-y*,

wielk-i — wielc-y, ubog-i — ubodz-y, starsz-y — starś-i,
Wymiana ta dokonywa się w formie męsko-osobowej
mianownika liczby mnogiej.

4. Odmiana przymiotnikowa rzeczowników.

§ 42. Jak przymiotniki, odmieniają się niektóre rzeczowniki, np. *Żeromski, Żeromskiego, Żeromskiemu, o Żeromskim; Konopnicka, o Konopnickiej; Antoni, Antoniego, Antoniemu; leśniczy, o leśniczym; Zakopane, Zakopanego, w Zakopanem*. W ten sposób odmieniają się:

1) rzeczowniki rodzaju męskiego: a) nazwiska polskie na *-ski, -cki*, np. *Krasiński, Krasicki*, b) nazwiska i imiona obce na *-i, -y, -e*, np. *Badeni — Badeniego, Batory — Batorego, Antoni — Antoniego, Ignacy — Ignacego, Linde — Lindego*, c) rzeczowniki pospolite na *-i, -y*, np. *podskarbi — podskarbiego, leśniczy — leśniczego*;

2) rzeczowniki rodzaju żeńskiego: a) nazwiska polskie na *-ska, -cka*, np. *Żmichowska, Konopnicka*, b) rzeczowniki pospolite i własne na *-owa*, np. *Orłowa — Orłowej, Limanowa — Limanowej, Orzeszkowa — Orzeszkowej, synowa — synowej*;

Uwaga. Rzeczownik *Częstochowa* odmienia się, jak rzeczownik na *-a*, np. *Częstochowa, Częstochowy, w Częstochowie*;

3) rzeczowniki rodzaju nijakiego: a) rzeczowniki pospolite na *-e*, np. *drogowe, mostowe*, b) nazwy miejscowości na *-e*, np. *Zakopane — Zakopanego — w Zakopanem, Osobne — Osobnego — w Osobnem*,

§ 43. Odmiana rzeczownika *sędzia*:

Liczba pojedyncza.

- M. sędzia
- D. sędziego (sędzi)
- C. sędziem (sędzi)
- B. sędziego (sędzię)
- W. sędzio!
- N. sędzią
- Mc. (o) sędzi

Liczba mnoga.

- sędziowie
- sędziów
- sędziom
- sędziów
- sędziowie!
- sędziami
- (o) sędziach.

Rzeczownik *sędzia* ma deklinację mieszaną, bo w dopełniaczu, celowniku i bierniku liczby pojedynczej, obok częściej używanych końcówek przymiotnikowych, ma także końcówki rzeczownikowe:

Tak, jak *sędzia*, odmieniają się rzeczowniki *hrabia* i *margrabia*.

§ 44. Deklinację mieszaną mają także nazwy miejscowości tego typu, co *Sucha*. Np.

Sucha jest uroczą górską miejscowością. Okolice Suchej są piękne. Zawsze miłymi wspomnieniami zwracam się ku Suchej. W tym roku mam zamiar odwiedzić Suchę. O Sucho! kiedy ja ciebie znowu zobaczę! Zawsze zachwycam się Suchą. Chciałbym mieszkać w Suchej.

Nazwy miejscowości tego typu mają w bierniku i wołaczu końcówki rzeczownikowe, a w innych przypadkach odmieniają się, jak przymiotniki.

IV. ODMIANA ZAIMKÓW.

1. Różne rodzaje odmiany zaimków.

§ 45. Jedne zaimki odmieniają się tak, jak przymiotniki, a inne mają swoją własną odmianę. Np.

- 1) *Ja byłem u ciebie, ty byłeś u mnie,
a on był u naszego wspólnego kolegi.*
- 2) *Ja uczę się z tobą,
a on się uczy z naszym wspólnym kolegą.*
- 3) *On mi opowiadał o tobie
i o naszym wspólnym koledze.*
- 4) *On pomagał nam i wszystkim naszym
wspólnym kolegom.*

2. Odmiana przymiotnikowa zaimków.

§ 46. Wzory przymiotnikowej deklinacji zaimków:

1) Liczba pojedyncza.

<i>Rodzaj męski.</i>	<i>Rodzaj żeński.</i>	<i>Rodzaj nijaki.</i>
M. <i>któr-y</i>	<i>któr-a</i>	<i>któr-e</i>
D. <i>któr-ego</i>	<i>któr-ej</i>	<i>któr-ego</i>
C. <i>któr-emu</i>	<i>któr-ej</i>	<i>któr-emu</i>
B. <i>któr-ego, któr-y</i>	<i>któr-ą</i>	<i>któr-e</i>
N. <i>któr-ym</i>	<i>któr-ą</i>	<i>któr-em</i>
Mc. (o) <i>któr-ym</i>	(o) <i>któr-ej</i>	(o) <i>któr-em.</i>

Liczba mnoga.

<i>Formy męsko-osobowe.</i>	<i>Wspólne.</i>	<i>Rzeczowe.</i>
M. <i>którz-y</i>		<i>któr e</i>
D.	<i>któr-ych</i>	
C.	<i>któr-ym</i>	
B. <i>któr-ych</i>		<i>któr-e</i>
N. <i>któr-ymi</i>		<i>któr-emi</i>
Mc.	(o) <i>któr-ych.</i>	

2) Liczba pojedyncza.

<i>Rodzaj męski.</i>	<i>Rodzaj żeński.</i>	<i>Rodzaj nijaki.</i>
M. sam	sam-a	sam-o
D. sam-ego	sam-ej	sam-ego
C. sam-emu	sam-ej	sam-emu
B. sam-ego, sam	sam-ą	sam-o.
N. sam-ym	sam-ą	sam-em
Mc. (o) sam-ym	(o) sam-ej	(o) sam-em.

Liczba mnoga.

<i>Formy męsko-osobowe.</i>	<i>Wspólne.</i>	<i>Rzeczowe.</i>
M. sam-i		sam-e
D.	sam-ych	
C.	sam-ym	
B. sam-ych		sam-e
N. sam-ymi		sam-emi
Mc.	(o) sam-ych.	

§ 47. Tak, jak *który* lub *sam*, odmieniają się następujące zaimki:

- 1) dzierżawcze: *mój, twój, nasz, wasz, swój*;
- 2) wskazujące: *taki, owaki, ten, tamten, ów, sam*;
- 3) względne i pytające: *który, jaki, czyj, który? jaki? czyj?*
- 4) nieokreślone: *któryś, jakiś, który bądź, jaki bądź, którykolwiek, jakikolwiek, ladażaki, nijaki, niejaki, niektóry, każdy, wszystek, pewien, żaden*.

a) Uwagi o końcówkach niektórych przypadków.

§ 48. Niektóre zaimki, jak np. *sam*, mają w mianowniku liczby pojed. formy rzeczownikowe: w rodzaju męskim — czysty temat (*sam*, jak w przymiotnikach *zdrów*,

wesół, ciekaw), a w rodzaju nijakim—końcówkę *-o* (*sam-o*, jak np. *sit-o*). W związku z tem także w bierniku liczby pojed. forma rzeczowa ma postać *sam*.

Podług wzoru deklinacji zaimka *sam* odmieniają się wszystkie zaimki, mające w mianowniku liczby pojed. rodzaju męskiego czysty temat spółgłoskowy bez końcówki, np. *ten, pewien, żaden, wszystek*.

Uwaga. W bierniku liczby pojed. rodzaju żeńskiego, obok coraz bardziej rozpowszechniającej się w mowie potocznej formy *tą*, w literaturze i w piśmie ludzi wykształconych zachowuje się format *ę*. Mówimy i słyszymy nieraz: *znam tą książkę*, ale czytamy i piszemy: *znam tę książkę*.

b) Właściwości tematu w przymiotnikowej deklinacji zaimków.

§ 49. W odmianie przymiotnikowej zaimków podobnie, jak w odmianie przymiotników, wymieniają się tematy *o b o c z n e*.

Wymiana ta polega na tem, że 1) niekiedy zanika samogłoska *e*, np. *żaden* — *żadn-ego* i 2) wymieniają się końcowe spółgłoski tematu, np. *m* na *m'*, *r* na *rz*, *k* na *c*: *sam- sam-i, któr-y, którz-y, jak-i — jac-y*.

c) Właściwości odmiany zaimka *o n*.

§ 50. Odmiana zaimka *on*:

Liczba pojedyncza.

Rodzaj męski.	Rodzaj żeński.	Rodzaj nijaki.
M. on	ona	ono
D. jego, niego, go	jej, niej	jego, niego, go
C. jemu, niemu, mu	jej, niej	jemu, niemu, mu
B. jego, niego, go	ją, nią	je, nie
N. nim	nią	niem
Mc. (o) nim	(o) niej	(o) niem.

Liczba mnoga.

<i>Formy męsko-osobowe.</i>	<i>Wspólne.</i>	<i>Rzeczowe.</i>
M. oni		one
D.	ich, nich	
C.	im, nim	
B. ich, nich		je, nie
N. nimi		niemi
Me.	(o) nich.	

W deklinacji zaimka *on, ona, ono* formy wszystkich przypadków, prócz mianownika, tworzą się od zaimka *ji, ja, je*. Zaimka tego w mianowniku dziś się już nie używa; zamiast niego posługujemy się zaimkiem: *on, ona, ono*.

§ 51. W deklinacji zaimka *on* spotykamy w niektórych przypadkach formy oboczne: z *ń-* na początku i bez tej spółgłoski. Np.

- 1) *On dał j e m u.*
On zwrócił się ku n i e m u.
- 2) *On i c h odwiedził.*
On wraca od n i c h.

Form z *ń* na początku używa się łącznie z przyimkami, a form bez *ń* używamy bez przyimków.

Formy narzędnika i miejscownika mają zawsze *ń-* na początku.

§ 52. Form skróconych *go, mu* używamy bez przycisku, a form *jego, jemu* używamy wtedy, kiedy na zaimek kładziemy szczególniejszy nacisk. Np.

- 1) *Widziałem g o wczoraj.*
Widziałem j e g o i ciebie.
- 2) *Mówiłem m u to nieraz.*
Mówiłem t o nieraz j e m u i tobie.

3. Odmiana zaimkowa.

§ 53. Odmiana zaimka: *kto, co*:

M.	kto	co
D.	kogo	czego
C.	komu	czemu
B.	kogo	co
N.	kim	czem
Mc.	(o) kim	(o) czym.

Podobną odmianę mają zaimki: *ktoś, coś, kto bądź, co bądź, ktokolwiek, cokolwiek, nikt, nic*.

§ 54. Odmiana zaimków osobowych.

M.	ja	ty	my	wy
D.	mnie, mię	ciebie, cię	nas	was
C.	mnie, mi	tobie, ci	nam	wam
B.	mnie, mię	ciebie, cię	nas	was
N.	mną	tobą	nami	wami
Mc.	(o) mnie	(o) tobie	(o) nas	(o) was.

Deklinacja zaimków osobowych ma tę właściwość, że poszczególne ich przypadki różnią się nie tylko końcówkami, lecz także tematami, np. *ja, mnie, mi: my, nas*.

Pozatem zaimki *ja, ty* mają w dopełniaczu, celowniku i bierniku dwojaką postać: *mnie — mię, ciebie — cię, mnie — mi, tobie — ci, mnie — mię, ciebie — cię*. Np.

1) *Mówiłem ci to nieraz.*

Mówiłeś mi to nieraz.

On mówił to nieraz i mnie i tobie.

2) *Odwiedzałem cię nieraz i nigdy cię nie zastałem.*

Odwiedzałeś mię nieraz i nigdy mię nie zastawałeś.

On odwiedzał nieraz i mnie i ciebie, ale nigdy ani mnie, ani ciebie nie zastał.

Form: *mnie, tobie, mnie, ciebie* używamy tylko wtedy, kiedy kładziemy na te zaimki szczególniejszy nacisk. W innych razach używamy form bezprzyciskowych: *mię, cię, mi, ci*.

§ 55. Odmiana zaimka zwrotnego *siebie*:

On wraca do siebie.

On sobie wszystko zawdzięcza.

On poprawia siebie i unika błędów.

On to przyniósł z sobą.

On to ma przy sobie.

Zaimek zwrotny odmienia się, jak zaimek *ty*.

Właściwością tego zaimka jest to, że nie ma formy mianownika. Wynika to z jego znaczenia. Zaimek zwrotny oznacza osobę, na którą przechodzi jej własna czynność, bywa więc w zdaniu zawsze tylko dopełnieniem, nie może przeto nigdy występować w mianowniku.

W dopełniaczu i bierniku ma dwie formy: *siebie* i *się*. W używaniu tych form kierujemy się temi samemi zasadami, według których rozróżniamy formy zaimków osobowych: *ciebie* i *cię*, *mnie* i *mię*.

V. ODMIANA LICZEBNIKÓW.

1. Różne rodzaje odmiany liczebników.

§ 56.

1) *Zaczynamy już siódmy miesiąc nauki szkolnej.*

Zbliżamy się już do siódmego miesiąca nauki szkolnej.

*Wstaję codzień o godzinie siódmej rano.
Zegar wybił siódmą godzinę.*

2) *Mam dwoje rodzeństwa.*

*Dostałem ten podarunek od dwojga rodzeństwa.
Chodzę do szkoły z dwojgiem rodzeństwa.*

3) *Mam dwóch braci.*

*Chodzę do szkoły z dwoma braćmi.
Dałem te książki dwom swoim braciom.*

Każdy gatunek liczebników ma właściwą sobie deklinację. Liczebniki porządkowe (*siódmy*) odmieniają się inaczej, niż liczebniki zbiorowe (*dwoje*), a jeszcze inaczej odmieniają się liczebniki główne (*dwa*).

2. Odmiana liczebników porządkowych.

§ 57. Liczebniki porządkowe odmieniają się tak, jak przymiotniki. Naprzykład, liczebnik *siódmy* odmienia się tak, jak np. przymiotnik *łakomy*, liczebnik *drugi* — jak przymiotnik *długi*, liczebnik *szósty* — jak przymiotnik *pusty* i t. d.

3. Odmiana liczebników zbiorowych.

§ 58.

M.	dwoj-e	troj-e	czwor-o
D.	dwojg-a	trojg-a	czworg-a
C.	dwojg-u	trojg-u	czworg-u
B.	dwoj-e	troj-e	czwor-o
N.	dwojgi-em	trojgi-em	czworgi-em
Mc.	(o) dwojg-u	(o) trojg-u	(o) czworg-u.

Liczebniki zbiorowe mają w swojej odmianie takie same końcówki, jak rzeczowniki nijakie, a wymieniają się

w nich dwa tematy, np. *dwoj-* i *dwojg-*, *troj-* i *trojg-*, *czwor-* i *czworg-*.

Tematy: *dwoj-*, *troj-*, *czwor-* występują w mianowniku i w bierniku.

4. Odmiana liczebników głównych.

§ 59.

1) *Mam jeden ołówek i jedno pióro.*

2) *Mogę poprzestać na tym jednym ołówku i tem jednym piórze.*

Liczebnik *jeden* odmienia się tak, jak zaimki: *sam*, *pewien*, *żaden*...

§ 60. Odmiana liczebnika *dwa*.

<i>Rodzaj męski.</i>	<i>Rodzaj żeński.</i>	<i>Rodzaj nijaki.</i>
M. dwaj, dwa	dwie	dwa
D. dwu (dwóch)	dwu (dwóch)	dwu (dwóch)
C. dwu (dwom)	dwu (dwom)	dwu (dwom)
B. dwu (dwóch) dwa	dwie	dwa
N. dwoma	dwoma (dwierema)	dwoma
Mc. (o) dwu (dwóch)	(o) dwu (dwóch)	(o) dwu (dwóch).

Zestawienie form: *dwaj uczniowie*, *dwaj żołnierze* — *dwa mosty*, *dwa konie*... wskazuje, że postać mianownika *dwaj* jest formą osobowo-męską, a *dwa* — rzeczową. Osobowo-męską jest także forma biernika *dwu (dwóch)*.

Jak *dwa*, odmieniają się liczebniki *oba* i *obydwa*. Niekiedy w mianowniku i bierniku — zamiast *obydwaj*, *obydwie*, *obydwa* — używamy form *obadwaj*, *obiedwie*, *obadwa*.

§ 61. Odmiana liczebnika *trzy* i *cztery*:

<i>Formy męsko-osobowe.</i>	<i>Wspólne.</i>	<i>Rzeczowe.</i>
M. trzej		trzy
D.	trzech	
C.	trzem	
B. trzech		trzy
N.	trzema	
Mc.	(o) trzech.	

Liczebnik *cztery* odmienia się tak, jak *trzy*.

§ 62. Liczebnik *pięć* ma następującą deklinację:

M.=B. pięciu (forma osobowo-męska), pięć (forma rzeczowa)
D. pięciu
C. pięciu (pięciom)
B. pięciu (forma męsko-osobowa), pięć (forma rzeczowa)
N. pięciu (pięcioma)
Mc. (o) pięciu.

W deklinacji liczebnika *pięć* spotykamy właściwie tylko dwie formy: M. i B. *pięć* i D. C. N. Mc. *pięciu*. Postać *pięciu* występuje także w bierniku form męsko-osobowych. Obok formy *pięciu* używamy niekiedy w celowniku—*pięciom*, a w narzędniku *pięcioma*.

§ 63. Odmiana liczebników od *sześciu* do *dziwięćdziesięciu* *dziwięćciu*.

- 1) M. B. dwanaście (dwunastu, B. męsk.-osob.).
D. C. N. Mc. dwunastu (-oma, N.).
- 2) M. B. trzynaście (trzynastu, B. męsk.-osob.).
D. C. N. Mc. trzynastu (-oma, N.).
- 3) M. B. dwadzieścia (dwudziestu, B. męsk.-osob.).
D. C. N. Mc. dwudziestu (-oma, N.).
- 4) M. B. trzydzieści (trzydziestu, B. męsk.-osob.).
D. C. N. Mc. trzydziestu (-oma, N.).

5) M. B. pięćdziesiąt (pięćdziesięciu, B. męsk.-osob.).

D. C. N. Mc. pięćdziesięciu (-oma, N.).

6) M. B. kilka (kilku, B. męsk.-osob.).

D. C. N. Mc. kilku (-oma, N.).

Liczebniki od *sześciu* do *dziewięćdziesięciu* *dziewięciu* oraz liczebniki nieokreślone: *kilka*, *kilkanaście*, *kilka-dziesiąt*, *wiele*, *ile* odmieniają się podług wzoru liczeb-nika *pięć*, mają jednak pewne właściwe sobie osobliwości.

Liczebniki, zakończone na *-ście*, *-ścia*, *-ści*, zmieniają przed końcówkami *-u*, *-oma* tematowe *-ść* na *-st*, a li-czebniki *dwanaście*, *dwadzieścia* zmieniają nadto postać pierwszej części *dwa-* na *dwu-*.

Liczebniki, zakończone na *-dziesiąt*, przed końcówkami *-u*, *-oma*, zmieniają postać drugiej części *-dziesiąt* na *-dziesięć*.

§ 64. Odmiana liczebnika *sto*:

M. stu uczniów	sto koni	(for- sto ławek	(for- sto
(forma biernika)	ma biernika)	ma biernika)	
D. stu uczniów	stu koni	sta ławek	sta
C. stu uczniom	stu koniom	stu ławkom	stu
B. stu uczniów	sto koni	sto ławek	sto
N. stu (-oma) ucz- niami	stu (-oma) koń- mi	stu (-oma) ław- kami	stem
Mc. (o) stu uczniach	(o) stu koniach	(na) stu ławkach	(o) ście.

Liczebnik *sto* w połączeniu z rzeczownikami ma dekli-nację liczebnikową, a użyty samodzielnie odmienia się, jak rzeczowniki rodzaju nijakiego na *-o*.

§ 65. Odmiana liczebników *dwieście*, *trzysta*, *pięćset*:

1) M. B. dwieście (dwustu, B. męsk.-osob.)

D. C. N. Mc. dwustu

2) M. B. trzysta (trzystu, B. męsk.-osob.)

D. C. N. Mc. trzystu

- 3) M. B. pięćset (pięciuset, B. męsk.-osob.)
D. C. N. Mc. pięciuset.

W liczebniku *dwieście* odmieniają się obie części składowe, w liczebniku *trzysta*—część druga, a w liczebniku *pięćset*—część pierwsza.

Jak *trzysta*, odmienia się liczebnik *czterysta*, a na wzór liczebnika *pięćset* odmieniają się liczebniki: *sześćset*, *siedemset*, *osiemset*, *dziewięćset* oraz liczebnik nieokreślony *kilkaset*.

§ 66. Liczebniki *tysiąc*, *miljon* odmieniają się podług męskiej deklinacji rzeczownikowej, np. *Tysiąc (miljon) gwiazd błyszczy na niebie. — Ile jest światła w tysiącu (miljonie) gwiazd?*

Z NAUKI O ZDANIU.

I. CZĘŚCI ZDANIA.

(Przypomnienie).

1. Części zdania nierozwinięte i rozwinięte.

§ 67. W podmiocie i w orzeczeniu może być jeden lub więcej wyrazów. Np.

- 1) *Wróble / swiergocą.*
- 2) *Wróble / swiergocą na dachu.*
- 3) *Wrzaskliwe wróble / swiergocą na dachu.*
- 4) *Małe, ale wrzaskliwe wróble / nieustannie swiergocą na pobliskim dachu.*

Podmiot i orzeczenie jednowyrazowe nazywamy podmiotem **nierozwiniętym** i orzeczeniem **nierozwiniętym**. Podmiot i orzeczenie, które mają dwa lub więcej wyra-

zów, nazywamy podmiotem **rozwiniętym** i orzeczeniem **rozwiniętym**. Tylko orzeczenia takie, jak 1) *nie płacze*, 2) *śmieje się, nie śmieje się*, 3) *jest wesoły, zrobił się smutny, stał się widoczny, jest (był, będzie) uczniem, (nie) został mianowany wodzem* uważamy za nierozwinięte. (O trzecim gatunku orzeczenia porównaj uwagę w § 77).

W przytoczonych przykładach dwa ostatnie zdania mają zarówno podmiot, jak orzeczenie rozwinięte, a poza tem zdanie drugie ma orzeczenie rozwinięte.

Zdania, w których zarówno podmiot, jak orzeczenie są nierozwinięte, nazywają się zdaniami **nierozwiniętymi**, a zdania, w których przynajmniej jedna ich część jest rozwinięta, nazywają się **rozwiniętymi**.

2. Części podmiotu rozwiniętego i orzeczenia rozwiniętego.

§ 68. Zarówno w podmiocie, jak w orzeczeniu jest jeden wyraz główny, z którym się łączy najważniejsze, zasadnicze znaczenie tych części zdania. W przytoczonych zdaniach takim wyrazem w podmiocie jest rzeczownik *wróble*, a w orzeczeniu czasownik *świergocą*. Te główne, zasadnicze wyrazy podmiotu i orzeczenia nazywamy podmiotem **zasadniczym** i orzeczeniem **zasadniczym**.

Wszystkie pozostałe wyrazy, które się łączą z podmiotem zasadniczym bądź z orzeczeniem zasadniczym, są ich dodatkowymi **określeniami**.

§ 69. Określenia, które odpowiadają na pytania: *jaki? który? czyj? ile?*, nazywają się **przydawkami**. Np.

- 1) *On / ma ciekawą książkę.*
- 2) *On / ma tę książkę.*
- 3) *On / ma książkę brata.*
- 4) *On / ma cztery książki.*

Przydawki wyrażają właściwości osób lub rzeczy i w związku z tem swoim znaczeniem bywają dodawane do rzeczowników.

§ 70. Określenia, które odpowiadają na pytania: *gdzie? dokąd? skąd? kiedy? dopóki? jak dawno? jak? poco? dlaczego? z jakiej przyczyny?*, nazywają się **okolicznikami**. Np.

- 1) *Brat / mieszka na wsi.*
- 2) *On / wyjechał do miasta.*
- 3) *On / powrócił stamtąd.*
- 4) *On / powróci jutro.*
- 5) *On / pozostanie do jutra.*
- 6) *On / nas serdecznie przywitał.*
- 7) *On / przyjechał nas odwiedzić.*
- 8) *On / śmiał się z radości.*
- 9) *Wszyscy / go witali bardzo radośnie.*
- 10) *On / przywiózł bardzo miłe wiadomości.*

Okoliczniki wyrażają najrozmaitsze okoliczności i bywają dodawane do czasowników, przymiotników lub przysłówków.

§ 71. Określenia, które odpowiadają na pytania: *kogo? czego? komu? czemu? kogo? co? kim? czym? w kim? w czym? o kim? o czym?* i t. p., nazywają się **dopełnieniami**. Np.

- 1) *Brat / czyta książkę.*
- 2) *Czytanie książek / sprawia bratu przyjemność.*
- 3) *Człowiek chciwy wiedzy / czyta książki.*
- 4) *On ma dużo książek.*
- 5) *On jest oddany *książkom.*
- 6) *On siedzi nad książką.*
- 7) *On się uczy z książki.*
- 8) *On opowiadał bratu o tej książce.*

Dopełnienia bywają dodawane do czasowników, przymiotników, przysłówków lub rzeczowników odeczasownikowych (utworzonych od czasowników).

II. GŁÓWNE RODZAJE PODMIOTU.

(Zasadniczego lub nierozwiniętego).

1. Jakie części mowy mogą być używane w podmiocie?

§ 72. W podmiocie mogą być używane:

- 1) rzeczowniki,
- 2) zaimki (rzeczowne),
- 3) bezokoliczniki,
- 4) inne części mowy, użyte w znaczeniu rzeczownika. Np.
 - 1) *K a z i o* / *odrobił zadanie bez błędu.*
 - 2) *O n* / *się pomylił w zadaniu.*
 - 3) *P o z n a ć* *błąd* / *to krok do poprawy.*
 - 4) *N i e u w a ż n y*¹⁾ / *często popełnia błędy.*
 - 5) *D z i ś*²⁾ / *mija, j u t r o*³⁾ / *nadchodzi.*

2. Podmiot gramatyczny i logiczny.

§ 73. Podmiot bywa zwykle używany w mianowniku, ale używa się także czasem w innym przypadku. Np.

- 1) *B r a t* / *był w domu.*
- 2) *B r a t a* / *nie było w domu.*
- 3) *W o d a* / *w rzece przybiera.*
- 4) *W o d y* / *wciąż przybywa.*
- 5) *O g i e ń* / *zgast.*
- 6) *Z a b r a k ło* *nam* / *o g n i a.*
- 7) *N a* *rzece płynęły* / *ł ó d k i.*
- 8) *P i ę ć* *ł ó d e k* / *płynęło na rzece.*

¹⁾ *nieuważny* znaczy tu: *nieuważny człowiek.*

²⁾ *dziś* znaczy tu: *dzień dzisiejszy.*

³⁾ *jutro* znaczy tu: *dzień jutrzejszy.*

Podmiot, użyty w mianowniku, nazywamy **gramatycznym**, podmiot, użyty w innym przypadku, nazywamy **logicznym**. Np. *tódkki płynęły*, ale *pięć tódek płynęło*, *brat był w domu*, ale *brata nie było w domu*.

§ 74. Podmiot gramatyczny odpowiada na pytania mianownika: *kto? co?*

Podmiot logiczny odpowiada na pytanie tego przypadku, w którym jest użyty, przeważnie na pytanie dopełniacza: *kogo? czego?*

Podmiot logiczny bywa używany:

1) w zdaniach, w których orzeczenie wyraża *brak* lub *nadmiar* czegoś, *ubywanie* lub *przybywanie* czegoś, np. *Zbrakło nam wody*. — *Przybyło wody*;

2) w zdaniach, w których podmiot zasadniczy ma przy sobie, jako przydawkę, liczebnik główny, np. *Pięć tódek płynęło*. — *Przyjechało trzech panów*.

3. Podmiot domyślny.

§ 75. Podane niżej zdania tworzą pewną całość myślową:

- 1) *Spotkałem wczoraj Stasia.*
- 2) *Był w świetnym humorze.*
- 3) *Bawiliśmy się doskonale.*
- 4) *Może przyjdiesz jutro do mnie?*
- 5) *Pójdziemy razem na spacer.*

Z całości opowiadania domyślamy się, że w zdaniu drugim podmiotem jest rzeczownik *Stas*. W zdaniu pierwszym domyślamy się z końcówki osobowej, że podmiotem jest zaimek pierwszej osoby *ja*. Tak samo z końcówek osobowych orzeczenia domyślamy się, że w zdaniu trzecim i piątym podmiotem jest zaimek pierwszej

osoby *my*, a w zdaniu czwartym — zaimek drugiej osoby *ty*.

Taki rodzaj podmiotu nazywamy podmiotem **domyślnym**.

4. Brak podmiotu w zdaniu bezpodmiotowym.

§ 76. W zdaniach:

- 1) *Grzmi.* 2) *Błyska się.* 3) *Boli mię.* 4) *Zimno mi było.*
 - 5) *Opowiadali o nim wiele.* 6) *Mówiono mi o nim wiele.*
- nie ma podmiotu.

Zdania, w których nie ma podmiotu, nazywamy **bezpodmiotowymi**.

III. GŁÓWNE RODZAJE ORZECZENIA.

§ 77. Orzeczenie bywa dwojakie: albo jest w niem jakiś czasownik w postaci słowa osobowego, albo też jest niem przymiotnik w połączeniu ze słowem **jest**:

- 1) *Burza / przechodzi.*
- 2) *Wychodzę / do ogrodu.*
- 3) *I ty / wychodzisz ze mną.*
- 4) *Dzień / jest ciepły.*
- 5) *Powietrze / jest spokojne.*
- 6) *Ludzie / są weseli.*

Orzeczenie, w którym jest tylko jakiś czasownik w postaci słowa osobowego, nazywamy orzeczeniem **czasownikowym**, a orzeczenie, które się składa z przymiotnika i słowa **jest**, nazywamy orzeczeniem **imiennym**.

Znaczenie orzeczenia imiennego mieści się w przymiotniku, a słowo **jest** tylko łączy przymiotnik, użyty w orzeczeniu, z podmiotem.

Zależnie od tych dwóch ról, jakie spełniają części orzeczenia imiennego, przymiotnik nazywamy **orzecznikiem**, a słowo *jest* — **łącznikiem**. Łącznik jakgdyby dopomaga przymiotnikowi spełniać rolę orzeczenia, więc go nazywamy także **słowem posiłkowym**.

Uwaga. Ponieważ słowo posiłkowe jest w orzeczeniu imiennem tylko pomocniczym dodatkiem, więc orzeczenie imienne, które się składa tylko z orzecznika i słowa posiłkowego, uważamy za orzeczenie nierozwinięte, choć zewnętrznie składa się z dwóch wyrazów.

§ 78. Orzecznikiem w orzeczeniu imiennem może być nie tylko przymiotnik, lecz także imiesłów, zaimek, liczebnik, przysłówek i rzeczownik. Np.

- 1) *Dzień / jest p o g o d n y.*
- 2) *Wszystkie okna naszego domu / są o t w a r t e.*
- 3) *Okien / jest pi ę ć.*
- 4) *Okno mojego pokoju / jest drugie od lewego narożnika.*
- 5) *M i ł o jest / oddychać świeżem powietrzem.*
- 6) *Świeże powietrze / jest doskonałym l e k a r s t w e m.*
- 7) *T a k i e jest / moje zdanie.*

§ 79. Łącznikiem w orzeczeniu imiennem bywa nie tylko słowo *jest*, lecz także słowo *zostaje*. Jako łącznika używamy także słów: *nazywać, obierać, wybierać, mianować* lub *nazywać się, stawać się, być obranym, być wybranym, być mianowanym*. Np. *Po śmierci Michała Wiśniowieckiego królem polskim został obrany Jan Sobieski. Bitwę Warszawską 1920 roku naród polski nazwał Cudem Wisty. W zwycięskiej tej bitwie żołnierz polski pod wodzą Józefa Piłsudskiego stał się zbawcą własnej Ojczyzny i wybawcą Europy. Kraj nasz nazywa się Polską. Dawniej stolicą Polski był Kraków. Później stolicą Polski została Warszawa.*

IV. GŁÓWNE RODZAJE PRZYDAWKI.

§ 80. Przydawki odpowiadają na pytania: *jaki? który? czyj? ile?* i łączą się z rzeczownikami. Np.

- 1) *Widziałem w botanicznym wileńskim ogrodzie owe sławione drzewa, rosnące na Wschodzie i na Południu.*
- 2) *Minęły już / dwie godziny. Wybiła / godzina jedenasta.*
- 3) *Księża paulinowie / tabakę taką robią w mieście Częstochowie.*
- 4) *Śliczne są / okolice Krakowa.*
- 5) *Droga do wsi / szła pod górę.*

W przydawkach mogą być używane:

1) przymiotniki, zaimki, liczebniki i imiesłowy przymiotnikowe, jak w zdaniu pierwszym i drugim; takie przydawki nazywamy przydawkami **przymiotnemi**;

2) rzeczowniki, użyte w tym samym przypadku, co wyraz określany, jak w zdaniu trzecim; takie przydawki nazywamy przydawkami **rzeczownemi**; •

3) rzeczowniki, użyte w dopełniaczu, jak w zdaniu czwartym; takie przydawki nazywamy przydawkami **dopełniaczowemi**;

4) rzeczowniki, użyte z przyimkami, jak w zdaniu piątym; takie przydawki nazywamy przydawkami **przyimkowemi**.

V. GŁÓWNE RODZAJE OKOLICZNIKA.

§ 81. Okoliczniki mogą wyrażać okoliczność miejsca, czasu, sposobu, stopnia, przyczyny lub celu. Np.

- 1) *Tu i owdzie / biała jarzębina / wychyla się na ulicę.*
- 2) *Wróciwszy na wieś, zaraz pobiegłem do mojego ogródka.*

3) *Wypocząłem doskonale.*

4) *Byłem bardzo wesoły.*

5) *Spałem jak suseł.*

6) *Poszedłem wypełnić jego rozkazy.*

1) Okoliczniki **miejsca** odpowiadają na pytania: *gdzie? skąd? dokąd?*

2) Okoliczniki **czasu** odpowiadają na pytania: *kiedy? od kiedy? dopóki?*

3) Okoliczniki **sposobu** odpowiadają na pytanie: *jak?*

4) Okoliczniki **stopnia** odpowiadają na pytania: *jak? jak bardzo? o ile?*

5) Okoliczniki **przyczyny** odpowiadają na pytania: *dla czego? z jakiego powodu? z jakiej przyczyny?*

6) Okoliczniki **celu** odpowiadają na pytania: *poco? w jakim celu?* (ob. § 70).

Okoliczniki łączą się:

1) z czasownikami,

2) z przymiotnikami,

3) z przysłówkami.

W znaczeniu okoliczników mogą być używane:

1) przysłówki,

2) rzeczowniki z przyimkami,

3) rzeczowniki bez przyimków,

4) rzeczowniki z przysłówkiem *jak*,

5) imiesłowy nieodmienne,

6) bezokoliczniki.

VI. GŁÓWNE RODZAJE DOPEŁNIENIA.

§ 82. Dopełnienia odpowiadają na pytania: *kogo? czego? komu? czemu? kogo? co? kim? czym? o kim? o czym?* i łączą się z czasownikami, odczasownikowymi rzeczownikami, przymiotnikami i przysłówkami. Np.

- 1) *Lubię książki.*
- 2) *Często do nich zaglądam.*
- 3) *Lubię je czytać.*
- 4) *Czytanie książek / sprawia mi wielką przyjemność.*
- 5) *Chciwy wiedzy / lubi książki.*
- 6) *Leniwego trudno nagiąć do pracy.*
- 7) *On umie więcej od ciebie.*
- 8) *Nikt nie jest bez ale¹⁾.*

W dopełnieniach bywają używane:

- 1) rzeczowniki,
- 2) zaimki (rzeczowne),
- 3) bezokoliczniki,
- 4) inne części mowy, użyte w znaczeniu rzeczownika.

§ 83.

- 1) *Nauczyciel / uczy uczniów rachunków.*
- 2) *Nauczyciel / kocha uczniów za grzeczność.*
- 3) *Nauczyciel / chwali uczniów za pilność.*

Zdania te możemy zmienić w ten sposób, żeby czasownik, będący w orzeczeniu, był użyty w stronie biernej.

- 1) *Uczniowie / są uczeni przez nauczyciela rachunków.*
- 2) *Uczniowie / są kochani przez nauczyciela za grzeczność.*
- 3) *Uczniowie / są chwaleni przez nauczyciela za pilność.*

Przy takiej zamianie jedno dopełnienie staje się podmiotem, a drugie pozostaje bez zmiany.

¹⁾ *ale* znaczy tu: *zarzut*.

Dopełnienie, które przy zamianie czasownika na stronę bierną staje się podmiotem, nazywamy dopełnieniem **bliższem**, bo dopełnienie takie wyraża osobę lub rzecz, bezpośrednio ogarniętą przez czynność orzeczenia; przeciwnie, dopełnienie, które tej właściwości nie ma, nazywamy dopełnieniem **dalszem**.

Dopełnienie bliższe kładzie się w bierniku, niekiedy w dopełniaczu, czasem w narzędniku. Np. *Czarna rola / rodzi białą pszenicę.*—*Dobry młyn / wszystko zmiele.*—*Daj mi chleba.*—*Nie czytałem tej książki.*—*Wiatr / porusza gałązkami.*

SŁOWNICZEK WYRAZÓW ZAPOŻYCZONYCH

(DZIŚ UŻYWANYCH)

<i>adamaszek</i>	z łacińskiego <i>adamascus</i> (od nazwy miasta Damaszku w Syrii, gdzie tę tkaninę jedwabną wyrabiano).
<i>aeroplan</i>	z greckiego <i>aer</i> = powietrze i <i>plano</i> = bujam, błąkam się.
<i>aksamit</i>	z łacińskiego <i>axamintum</i> (dawniejsze <i>examitum</i>), a to z greckiego <i>hexamiton</i> = z sześciu nici.
<i>aktor</i>	z łacińskiego <i>actor</i> = działacz.
<i>anioł</i>	staropolskie <i>angioł</i> , z łacińskiego <i>angelus</i> , a to z greckiego <i>angelos</i> = poseł.
<i>arjergarda</i>	z francuskiego <i>arrière-garde</i> = straż tylna.
<i>arkusz</i>	z łacińskiego <i>arcus</i> = łuk — we dwoje (w łuk) złożony papier.
<i>armata</i>	z łacińskiego <i>armata</i> , od <i>armatus</i> = uzbrojony.
<i>artylerja</i>	z francuskiego <i>artillerie</i> .
<i>atak</i>	z francuskiego <i>attaque</i> .
<i>atłas</i>	z arabskiego <i>atlas</i> = gładki.
<i>atrament</i>	z łacińskiego <i>atramentum</i> = czernidło.
<i>auto</i>	(skrótowe zamiast: <i>automobil</i>) z greckiego <i>autos</i> = sam i łacińskiego <i>mobilis</i> = ruchomy.
<i>awangarda</i>	z francuskiego <i>avant-garde</i> = straż przednia.
<i>awersja</i>	z łacińskiego <i>aversio</i> = odwrócenie się, wstręt.
<i>bagnet</i>	z francuskiego <i>baïonnette</i> .
<i>bakalarz</i>	z łacińskiego <i>bacca laureatus</i> = jagodą winną ozdobiony (pierwszy stopień akademicki).

<i>bank</i>	z włoskiego <i>banco</i> = stół do wymiany pieniędzy.
<i>baszta</i>	z niemieckiego <i>Bastei</i> , a to z łacińskiego <i>bastia</i> .
<i>bawełna</i>	z niemieckiego <i>Baumwolle</i> .
<i>bednarz</i>	od staropolskiego <i>bednia</i> = kubeł, z dawnego niemieckiego <i>budin</i> (dziś <i>Büten</i>) = kubeł, a to z łacińskiego <i>butina</i> .
<i>befszyk</i>	z angielskiego <i>beefsteaks</i> = zraziki wołowe.
<i>belka</i>	z niemieckiego <i>Balken</i> .
<i>bibljotheka</i>	z łacińskiego <i>bibliotheca</i> , a to z greckiego <i>bibliothēke</i> = skład książek.
<i>bibuła</i>	z łacińskiego <i>bibula</i> = pijąca, wchłaniająca atrament (wyraz żartobliwy średnio-wiecznych żaków szkolnych).
<i>biskup</i>	z dawnego niemieckiego <i>biscof</i> (dzisiejsze: <i>Bischof</i>), a to z łacińskiego <i>episcopus</i> , co znowu z greckiego <i>episkopos</i> = nadzorca.
<i>biurko</i>	biuro = stół do pisania, z francuskiego <i>bureau</i> .
<i>blacha</i>	(stąd <i>blacharz</i>), z niemieckiego <i>Blech</i> .
<i>blawat</i>	tkanina (pierwotnie przeważnie błękitnego koloru) od przymiotnika <i>blawy</i> = niebieski, z niemieckiego <i>blau</i> .
<i>bohater</i>	z ukraińskiego <i>bohater</i> , a to z perskiego <i>bahadur</i> = zapaśnik.
<i>bomba</i>	z francuskiego <i>bombe</i> .
<i>borgować</i>	z niemieckiego <i>borgen</i> = pożyczać.
<i>bruk</i>	z niemieckiego <i>Brücke</i> = chodnik, tro-tuar.
<i>buda</i>	z niemieckiego <i>Bude</i> .
<i>buńczuk</i>	z tureckiego <i>bunczuk</i> = znak.
<i>but</i>	staropolski <i>bót</i> , z łacińskiego <i>botta</i> .
<i>cech</i>	z niemieckiego <i>Zeche</i> = towarzystwo, kompanja.
<i>cegła</i>	z niemieckiego <i>Ziegel</i> , a to z łacińskiego <i>tegula</i> = pokrywka.

<i>cenzura</i>	w związku z łacińskim <i>census</i> = ocena.
<i>chata</i>	z ukraińskiego <i>chata</i> , a to z języków wschodnich.
<i>chleb</i>	z gockiego <i>hlaifs</i> = chleb.
<i>chorągiew</i>	z tatarskiego <i>horongo</i> = znak.
<i>chrzest</i>	z niemieckiego <i>Christ</i> , a to z łacińskiego <i>Christus</i> , co znowu z greckiego <i>christos</i> = pomazaniec.
<i>cło</i>	z niemieckiego <i>Zoll</i> .
<i>cmentarz</i>	z łacińskiego <i>coemeterium</i> , a to z greckiego <i>koimeterion</i> = sypialnia, miejsce spoczynku.
<i>cukier</i>	z niemieckiego <i>Zucker</i> .
<i>czynsz</i>	z niemieckiego <i>Zins</i> = danina, komorne.
<i>dach</i>	z niemieckiego <i>Dach</i> .
<i>djabel</i>	z łacińskiego <i>diabolus</i> , a to z greckiego <i>diabolos</i> = oszczerca.
<i>dragon</i>	z francuskiego <i>dragon</i> , a to z łacińsko-greck. <i>draco(n)</i> = smok.
<i>dramat</i>	z łacińskiego <i>drama</i> , a to z greckiego <i>drama</i> (dopełn. <i>dramatos</i>) = przebieg, akcja, działanie.
<i>drut</i>	(stąd <i>druciarz</i>), z niemieckiego <i>Draht</i> .
<i>dyscyplina</i>	z łacińskiego <i>disciplina</i> = karność.
<i>dywan</i>	z tureckiego <i>diwan</i> = szeroka sofa.
<i>dzida</i>	z tureckiego <i>dżida</i> = włócznia.
<i>egzamin</i>	z łacińskiego <i>examen</i> = badanie.
<i>fajrant</i>	z niemieckiego <i>Feierabend</i> = świąteczny (wolny od zajęć) wieczór.
<i>fałda</i>	z niemieckiego <i>Falte</i> .
<i>farsa</i>	z francuskiego <i>farce</i> = historia wesoła, żartobliwa.
<i>fartuch</i>	z niemieckiego <i>Vortuch</i> .
<i>filar</i>	z niemieckiego <i>Pfeiler</i> , a to z łacińskiego <i>pila</i> = słup.
<i>filizanka</i>	z tureckiego <i>fildżan</i> = kubek do kawy.
<i>flaszka</i>	z niemieckiego <i>Flasche</i> .
<i>foljał</i>	z łacińskiego <i>folium</i> = liść, wielki arkusz papieru.
<i>forteca</i>	z włoskiego <i>fortezza</i> .

<i>fosa</i>	z łacińskiego <i>fossa</i> = rów.
<i>fotel</i>	z francuskiego <i>fauteuil</i> .
<i>fundament</i>	z łacińskiego <i>fundamentum</i> .
<i>furtka</i>	<i>furta</i> , dawn. <i>fórta</i> , z niemieckiego <i>Pforte</i> , a to z łacińskiego <i>porta</i> = drzwi.
<i>futro</i>	z niemieckiego <i>Futter</i> .
<i>ganek</i>	przejście, wejście, przedsionek, pomost, balkon, z niemieckiego <i>Gang</i> = chód, przejście.
<i>garbarz</i>	z niemieckiego <i>Gärber</i> .
<i>garnizon</i>	z francuskiego <i>garnison</i> = załoga.
<i>generał</i>	z francuskiego <i>général</i> .
<i>gielda</i>	z niemieckiego <i>Gilde</i> = zrzeszenie kupieckie, cech rzemieślniczy, zgromadzenie zawodowe; giełda.
<i>gmach</i>	z niemieckiego <i>Gemach</i> .
<i>gmina</i>	z niemieckiego <i>Gemeinde</i> .
<i>grat</i>	z niemieckiego <i>Geräth</i> = narzędzie.
<i>grosz</i>	z czeskiego <i>grosz</i> , a to z łacińskiego <i>grosus</i> = gruba moneta.
<i>gzymś</i>	z niemieckiego <i>Gezims</i> .
<i>hak</i>	z niemieckiego <i>Hack</i> .
<i>halsztuk</i>	z niemieckiego <i>Halstuch</i> .
<i>handel</i>	z niemieckiego <i>Handel</i> .
<i>hasło</i>	z czeskiego <i>heslo</i> = znak.
<i>hebel</i>	z niemieckiego <i>Hebel</i> .
<i>hełm</i>	z niemieckiego <i>Helm</i> .
<i>herbata</i>	z nowołacińskiego <i>herbatha</i> (od łacińskiego <i>herba</i> = ziele i chińskiego <i>tha</i> = herbata).
<i>hetman</i>	z ludowego niemieckiego <i>hōwtman</i> (literackie <i>Hauptmann</i>) = naczelnik.
<i>huf</i>	z dawnego niemieckiego <i>hufe</i> (dziś <i>Haufe</i>) = kupa.
<i>husarz</i>	z węgierskiego <i>huszar</i> = jeździec.
<i>interesujący</i>	(od <i>interesować</i> , z francuskiego <i>intéresser</i>).
<i>izba</i>	z dawnego niemieckiego <i>stuba</i> (dziś <i>Stube</i>).

<i>jarmark</i>	z niemieckiego <i>Jahrmarkt</i> = doroczny targ.
<i>jedwab</i>	z czeskiego <i>hedwabi</i> , a to z dawnego niemieckiego <i>godu wobbi</i> = boża przędza (używana na ornaty).
<i>kaftan</i>	z tureckiego <i>kuftan</i> = wierzchnie ozdobne ubranie.
<i>kalendarz</i>	z łacińskiego <i>calendarium</i> .
<i>kałamarz</i>	z łacińskiego <i>calamarium</i> , porównaj łacińsk. <i>calamus</i> = trzcina, pióro do pisanja.
<i>kamasze</i>	z niemieckiego <i>Gamaschen</i> , a to z łacińskiego <i>gamba</i> .
<i>kamizela</i>	z francuskiego <i>camisole</i> , a to z łacińskiego <i>camisia</i> .
<i>kanapa</i>	z francuskiego <i>canapé</i> .
<i>kapelusz</i>	z łacińskiego <i>capellus</i> = główka.
<i>kaplica</i>	staropolskie <i>kapła</i> , z czeskiego <i>kapla</i> , a to z łacińskiego <i>capella</i> = mała kapka; mały domek, gdzie była przechowywana kapa św. Marcina. W związku z <i>kapłą</i> — <i>kapłan</i> .
<i>karabela</i>	z arabskiego, od nazwy miasta <i>Karbeli</i> .
<i>karabin</i>	z francuskiego <i>carabine</i> .
<i>kartofel</i>	z niemieckiego <i>Kartoffel</i> , a to z włoskiego <i>tartufolo</i> .
<i>kawa</i>	z arabskiego <i>kahue</i> .
<i>kieca, kiec-ka</i>	z tureckiego <i>kecze</i> = gruba materja wełniana.
<i>kilim</i>	z tureckiego <i>kilim</i> .
<i>kitel</i>	z niemieckiego <i>Kittel</i> .
<i>klamka</i>	z niemieckiego <i>Klinke</i> .
<i>klasztór</i>	z czeskiego <i>klaszter</i> , a to z niemieckiego <i>Kloster</i> , co znowu z łacińskiego <i>claustrum</i> = zamek.
<i>kler (kleryk)</i>	z łacińskiego <i>clerus</i> , a to z greckiego <i>kleros</i> = los.
<i>kolęda</i>	z łacińskiego <i>calendae</i> = pierwszy dzień miesiąca — pierwszy stycznia — nowy rok.

<i>kołnierz</i>	z dawnego niemieckiego <i>kolner</i> , dziś <i>Kol-ler</i> , a to z francuskiego <i>collier</i> , co znowu z łacińskiego <i>collara</i> = naszyjnik.
<i>komendant</i>	z francuskiego <i>commandant</i> = dowódca.
<i>komin</i>	z dawnego niemieckiego <i>kamin</i> , a to z łacińskiego <i>caminus</i> , które znowu z greckiego <i>kaminos</i> .
<i>komnata</i>	izba z kominem, z łacińskiego <i>caminata</i> .
<i>komoda</i>	z francuskiego <i>commode</i> .
<i>komora</i>	izba bez pieca, z łacińskiego <i>camera</i> .
<i>kondolencja</i>	z francuskiego <i>condoléance</i> = współczucie.
<i>konew</i>	z czeskiego <i>konew</i> , a to z niemieckiego <i>Kanne</i> .
<i>konsola</i>	z francuskiego <i>console</i> .
<i>kontusz</i>	staropolska wierzchnia suknia, z węgierskiego <i>köntöz</i> = suknia.
<i>korekta</i>	z łacińskiego <i>correcta</i> =rzecz poprawiona.
<i>koszula</i>	z łacińskiego <i>casula</i> = płaszcz z kapicą (dosłownie: domek).
<i>kościół</i>	z czeskiego <i>kostel</i> , a to z łacińskiego <i>castellum</i> = gród, zamek.
<i>kotlet</i>	z francuskiego <i>côtelette</i> .
<i>kozetka</i>	z francuskiego <i>causette</i> .
<i>kram</i>	budka kupiecka, z niemieckiego <i>Kram</i> .
<i>krawat</i>	z francuskiego <i>cravate</i> .
<i>kredens</i>	z włoskiego <i>credenza</i> .
<i>krzyż</i>	z łacińskiego <i>crux</i> , za pośrednictwem jednego z języków romańskich.
<i>ksiądz</i>	z dawnego niemieckiego <i>kuning</i> = król, książę.
<i>kuchnia</i>	z dawnego niemieckiego <i>kuchina</i> , a to z łacińskiego <i>coquina</i> .
<i>kula</i>	z ludowego niemieckiego <i>kule</i> (literackie <i>Kugel</i>).
<i>kunst</i>	z niemieckiego <i>Kunst</i> .
<i>kurta</i>	z łacińskiego <i>curta</i> , rodz. żeńsk. od <i>curtus</i> = krótki; porównaj: <i>Kurta</i> imię psa bez ogona.

<i>kuśnierz</i>	staropolskie <i>kursnierz</i> , z niemieckiego <i>Kürschner</i> .
<i>lada</i>	z niemieckiego <i>Lade</i> = skrzynia.
<i>lampa</i>	z łacińskiego <i>lampa</i> , a to z greckiego <i>lampas</i> = światło.
<i>lamus</i>	staropolskie <i>lamus</i> = składnica, z niemieckiego <i>lehmhus</i> (dziś <i>Lehmhaus</i>) = dom z gliny.
<i>lanca</i>	z niemieckiego <i>Lanze</i> .
<i>ładować</i>	od <i>łód</i> , z niemieckiego <i>Land</i> .
<i>legumina</i>	z łacińskiego <i>legumina</i> = jarzyny.
<i>lekcja</i>	z łacińskiego <i>lectio</i> = czytanie.
<i>lichtarz</i>	z niemieckiego <i>Leuchter</i> = świecznik.
<i>linja</i>	z łacińskiego <i>linea</i> .
<i>litera</i>	z łacińskiego <i>littera</i> .
<i>lustro</i>	z włoskiego <i>lustro</i> , w związku z łacińskim <i>lustrare</i> = oglądać, przeglądać.
<i>łańcuch</i>	z niemieckiego <i>Lannzug</i> (lub <i>Leizug</i> , por. ludowe <i>łajcuch</i>).
<i>łata</i>	(w dachu) z niemieckiego <i>Latte</i> .
<i>malarz</i>	z niemieckiego <i>Maler</i> .
<i>manatki</i>	z włoskiego <i>manata</i> = garść, od łacińskiego <i>manus</i> = ręka.
<i>mankiet</i>	z włoskiego <i>manichette</i> .
<i>margines</i>	z łacińskiego <i>margines</i> (liczba mnoga od <i>margo</i> = brzeg książki, krawędź).
<i>mebel</i>	z francuskiego <i>meuble</i> , a to z łacińskiego <i>mobilis</i> = ruchomy.
<i>mennica</i>	staropolskie <i>mynica</i> i <i>myńca</i> = pieniądz i zakład, gdzie biją pieniądze, z niemieckiego <i>Münze</i> , a to z łacińskiego <i>moneta</i> .
<i>miecz</i>	z gockiego <i>mekis</i> .
<i>misa</i>	z łacińskiego <i>mesa</i> (<i>mensa</i> = stół; nakrycie).
<i>mistrz</i>	z dawnego niemieckiego <i>mister</i> (dziś <i>Meister</i>), a to z łacińskiego <i>magister</i> .
<i>mnich</i>	z dawnego niemieckiego <i>munich</i> (dziś <i>Mönch</i>), a to z łacińskiego <i>monicus</i> , co znowu z greckiego <i>monachos</i> = samotny.
<i>moneta</i>	z łacińskiego <i>moneta</i> .

<i>mores</i>	z łacińskiego <i>mores</i> (liczba mnoga od <i>mos</i> = obyczaj).
<i>moździerz</i>	z niemieckiego <i>Mörser</i> .
<i>msza</i>	z łacińskiego <i>missa</i> , za pośrednictwem niemieckiem (niemieck. <i>Messe</i>).
<i>mur</i>	z dawnego niemieckiego <i>mur</i> (dziś <i>Mauer</i> , a to z łacińskiego <i>murus</i> .
<i>mustra</i>	z niemieckiego <i>Muster</i> = wzór, pokaz, a to z włoskiego <i>mostra</i> (w związku z łacińsk. <i>monstrare</i> = pokazywać).
<i>nieszpory</i>	z czeskiego <i>neszpor</i> , a to z łacińskiego <i>vesper</i> = wieczór.
<i>notes</i>	z francuskiego <i>notes</i> (liczba mnoga) = przypiski, notatki.
<i>obcas</i>	z niemieckiego <i>Absatz</i> .
<i>obcęgi</i>	z niemieckiego <i>Hebzange</i> .
<i>odwach</i>	z niemieckiego <i>Hauptwache</i> = główna warta.
<i>ofiara</i>	z czeskiego <i>ofiera</i> , a to z dawnego niemieckiego <i>opfar</i> (dziś <i>Opfer</i>), co znowu z łacińskiego <i>offertorium</i> = to, co się przynosi, składa w darze.
<i>ołtarz</i>	z dawnego niemieckiego <i>altari</i> , a to z łacińskiego <i>altare</i> .
<i>opat</i>	z dawnego niemieckiego <i>abbat</i> (dziś <i>Abt</i>), a to z łacińskiego <i>abbas</i> (dopełn. <i>abbatis</i>).
<i>opłatek</i>	(w języku staropolskim oznaczał to, co dziś nazywamy hostją), z dawnego niemieckiego <i>oblade</i> , a to z łacińskiego <i>oblata</i> = ofiarowana.
<i>pacierz</i>	(dawniej oznaczał tylko Ojczenasz), z łacińskiego <i>pater</i> = ojciec, za pośrednictwem czeskiem.
<i>palto</i>	(<i>paltot</i>) z francuskiego <i>paletot</i> .
<i>pałasz</i>	z węgierskiego <i>pallos</i> .
<i>pancerz</i>	z niemieckiego <i>Panzer</i> .
<i>pantofel</i>	z niemieckiego <i>Pantoffel</i> .
<i>papier</i>	z łacińskiego <i>papyrus</i> , a to z greckiego <i>papyros</i> (nazwa drzewa egipskiego, z którego wyrabiano papier).

<i>papież</i>	z czeskiego <i>papež</i> , a to z dawnego niemieckiego <i>pabes</i> , które znowu z greckiego <i>pappas</i> = ojciec.
<i>parter</i>	przyziemie, z francuskiego <i>parterre</i> .
<i>patelnia</i>	staropolskie <i>patela</i> , z francuskiego <i>patelle</i> .
<i>patrol</i>	z francuskiego <i>patrouille</i> .
<i>pauza</i>	z łacińskiego <i>pausa</i> = przestanek, odpoczynek, a to z greckiego <i>pausis</i> = przerwa.
<i>pieniądz</i>	z niemieckiego <i>Pfennig</i> .
<i>pika</i>	z francuskiego <i>pique</i> .
<i>pikieta</i>	z francuskiego <i>piquet</i> .
<i>plac</i>	z niemieckiego <i>Platz</i> .
<i>poezja</i>	z łacińskiego <i>poësis</i> = sztuka rymotwórcza, a to z greckiego <i>poiesis</i> = praca, sztuka rymotwórcza.
<i>poganin</i>	z łacińskiego <i>paganus</i> = mieszkający na wsi; bałwochwalca (gdyż pogaństwo najdłużej utrzymywało się po wsiach, odległych od miast), porównaj łacińskie <i>pagus</i> = wieś.
<i>pończocha</i>	z czeskiego <i>punczocha</i> , a to z niemieckiego gwarowego <i>puntschuch</i> = <i>Bundschuh</i> = wiązany but.
<i>post</i>	z dawnego niemieckiego <i>fasta</i> (dziś <i>Fasten</i>).
<i>prałat</i>	staropolskie <i>prelat</i> , z łacińskiego <i>praelatus</i> = przełożony.
<i>proboszcz</i>	z niemieckiego <i>Propst</i> , a to z łacińskiego <i>praepositus</i> = przełożony.
<i>procent</i>	z łacińskiego <i>pro centum</i> = za sto.
<i>proza</i>	z łacińskiego <i>prosa</i> = mowa niewiązana.
<i>puklerz</i>	z niemieckiego <i>Buckler</i> .
<i>rada, radzić</i>	z niemieckiego <i>Rath, rathen</i> .
<i>ratusz</i>	z dawnego niemieckiego <i>rathus</i> (dziś <i>Rathaus</i>).
<i>regiment</i>	z łacińskiego <i>regimentum</i> .
<i>rondel</i>	z niemieckiego <i>Rundling</i> , a to w związku z <i>rund</i> = okrągły.
<i>rota</i>	oddział wojska, z niemieckiego <i>Rotte</i> .

<i>rubryka</i>	z łacińskiego <i>rubrica</i> (z domyślnem <i>linea</i>) = czerwona linja.
<i>rura</i>	z niemieckiego <i>Rohr</i> .
<i>rycerz</i>	z niemieckiego <i>Ritter</i> .
<i>rygiel</i>	z niemieckiego <i>Riegel</i> .
<i>rygor</i>	z łacińskiego <i>rigor</i> = karność.
<i>rymarz</i>	z niemieckiego <i>Riemer</i> .
<i>rynek</i>	z niemieckiego <i>Ring</i> .
<i>rynną</i>	z niemieckiego <i>Rinne</i> .
<i>rynsztok</i>	z niemieckiego <i>Rinnstock</i> .
<i>rynsztunek</i>	z niemieckiego <i>Rüstung</i> .
<i>sałata</i>	z włoskiego <i>salata</i> .
<i>scena</i>	z łacińskiego <i>scena</i> , a to z greckiego <i>skenē</i> = namiot.
<i>serweta</i>	z francuskiego <i>serviette</i> .
<i>skarpetka</i>	z włoskiego <i>scarpettacia</i> = chodak.
<i>sofa</i>	z francuskiego <i>sofa</i> , a to z arabskiego.
<i>specjalny</i>	z francuskiego <i>spécial</i> .
<i>stal</i>	z niemieckiego <i>Stahl</i> .
<i>stągiew</i>	z dawnego niemieckiego <i>standa</i> .
<i>stelmach</i>	z niemieckiego <i>Stellmacher</i> .
<i>stodoła</i>	z dawnego niemieckiego <i>stadol</i> .
<i>strych</i>	poddasze, z niemieckiego <i>Estrich</i> , a to z łacińskiego <i>astricum</i> .
<i>sufit</i>	z włoskiego <i>soffitto</i> = strop, pułap.
<i>sutereną</i>	podziemie, z francuskiego <i>souterrain</i> .
<i>szafa</i>	z niemieckiego <i>Schaff</i> .
<i>szaflik</i>	z niemieckiego <i>Schafel</i> .
<i>szaragi</i>	wieszadło, z niemieckiego <i>Schragen</i> .
<i>szeląg</i>	z niemieckiego <i>Schilling</i> .
<i>szezlong</i>	z francuskiego <i>chaise-longue</i> .
<i>szkoła</i>	z łacińskiego <i>schola</i> , a to z greckiego <i>scholē</i> = odpoczynek, czas wolny od zajęć życiowych, poświęcony literaturze i nauce.
<i>sznur</i>	z niemieckiego <i>Schnur</i> .
<i>szopa</i>	z dawnego niemieckiego <i>schopf</i> (dziś <i>Schuppen</i>).
<i>szwoleżer</i>	z francuskiego <i>chevaux légers</i> .
<i>szyba</i>	z niemieckiego <i>Scheibe</i> .
<i>szyszak</i>	z węgierskiego <i>sisak</i> — hełm.

<i>ślusarz</i>	z niemieckiego <i>Schlosser</i> .
<i>spichlerz</i>	dawniej <i>spichrz</i> , z niemieckiego <i>Speicher</i> , a to z łacińskiego <i>spicarium</i> = składnica zboża; <i>spica</i> = kłos.
<i>spizarnia</i>	od staropolskiego <i>spiża</i> = pokarm, jadło, z dawnego niemieckiego <i>spise</i> (dziś <i>Speise</i>).
<i>tabor</i>	z węgierskiego <i>tábor</i> = obóz.
<i>talerz</i>	z niemieckiego <i>Teller</i> .
<i>tandeta</i>	z niemieckiego <i>Tandelmarkt</i> .
<i>tapeta</i>	z niemieckiego <i>Tapete</i> , a to z włoskiego <i>trpeto</i> .
<i>tarcza</i>	z węgierskiego <i>tarcsa</i> .
<i>teatr</i>	z łacińskiego <i>theatrum</i> , a to z greckiego <i>theatron</i> = widzialnia.
<i>tramwaj</i>	z angielskiego <i>tramway</i> = kolej na szynach.
<i>trepy</i>	z niemieckiego <i>Trippe</i> = sandał.
<i>trywjalny</i>	z łacińskiego <i>trivialis</i> = należący do <i>trivium</i> (niższej szkoły), pospolity.
<i>tynk</i>	z niemieckiego <i>Tünche</i> , a to z łacińskiego <i>tunica</i> = powłoka, suknia.
<i>ułan</i>	z tatarskiego <i>ulan</i> = szlachcic.
<i>wagarować</i>	włóczyć się, z łacińskiego <i>vagari</i> = włóczyć się, w związku z tem <i>wagary</i> = włóczenie się.
<i>wagon</i>	z angielskiego <i>waggon</i> = wóz.
<i>warsztat</i>	z niemieckiego <i>Werkstatt</i> .
<i>waza</i>	z niemieckiego <i>Wase</i> , a to z łacińskiego <i>vasa</i> (liczba mnoga od <i>vas</i>).
<i>weksel</i>	z niemieckiego <i>Wechsel</i> .
<i>wędrować</i>	z niemieckiego <i>wandern</i> = podróżować.
<i>wiersz</i>	z łacińskiego <i>versus</i> = (powtarzający się) rząd.
<i>wilja</i>	dawniejsze <i>wigilja</i> , z łacińskiego <i>vigilia</i> = czuwanie.
<i>wójt</i>	z niemieckiego <i>Vog(e)t</i> .
<i>wykus</i>	ganek, z dawnego niemieckiego <i>wikhus</i> = dom walki.

<i>zegar</i>	z niemieckiego <i>Seiger</i> = klepsydra piaskowa lub wodna, od <i>seigen</i> = cedzić.
<i>zupa</i>	z niemieckiego <i>Suppe</i> .
<i>żak</i>	z czeskiego <i>žak</i> = uczeń, a to pozostaje w związku z greckim <i>diakos</i> (<i>diakonos</i>) = sługa kościelny; szkoła przygotowywała do stanu duchownego, więc uczniami byli tylko <i>diakoni</i> = żacy.
<i>żakiet</i>	z francuskiego <i>jaquette</i> .
<i>żegnać</i>	z niemieckiego <i>segnen</i> = błogosławić, a to z łacińskiego <i>signare</i> = znaczyć, znaczyć krzyżem; porównaj <i>signum</i> = znak.
<i>żołd</i>	z niemieckiego <i>Sold</i> = płaca.
<i>żołnierz</i>	z niemieckiego <i>Söldner</i> = wojak zaciężny, pobierający żołd.

SŁOWNICZEK WYRAZÓW STAROPOLSKICH

(SWOJSKICH I ZAPOŻYCZONYCH)

<i>barzo</i>	bardzo.
<i>biodra r. ż.</i>	biodro.
<i>bludo</i>	półmisek.
<i>bug</i>	1) naramiennik, 2) moneta.
<i>bydło</i>	1) mieszkanie, 2) dobytek, mienie, pieniądze.
<i>ceregiele</i>	ozdoby odzieżowe, biżuterja.
<i>chomla</i>	obręcz na głowę (ozdoba).
<i>chrobak</i>	robak.
<i>chyz</i>	dom.
<i>chyża</i>	dom.
<i>cieść</i>	teść.
<i>cka</i>	deska.
<i>dobrota</i>	dobroć.
<i>dokonały</i>	doskonały.
<i>dostarczyć</i>	dostarczyć.
<i>drwoszczep</i>	drwal.
<i>dukat</i>	pieniądz złoty, wartości dawnych 18 złp.
<i>duży</i>	silny.
<i>dziewierz</i>	brat męża.
<i>gańba</i>	hańba.
<i>garn</i>	garnek.
<i>gierada</i>	sprzęty domowe.
<i>głuposć</i>	głupota.
<i>grzywna</i>	1) naszyjnik, 2) pieniądz, 3) kara pieniężna.
<i>gzło</i>	koszula.
<i>jastrych</i>	strych.
<i>jata</i>	namiot, buda, dom.
<i>jątrewka</i>	żona brata mężowego.
<i>kanak</i>	naszyjnik.
<i>kasztelan</i>	naczelnik kasztelu, zamku i okolicy.

<i>kiepienia k</i>	płaszcz.
<i>kleć</i>	komórka.
<i>kluba</i>	karb, miara.
<i>kmieć</i>	członek straży przybocznej księcia.
<i>kozub</i>	mieszek skórzany na napoje.
<i>kryg, kryga</i>	wędzidło, uzda.
<i>kucza</i>	dom.
<i>kwartnik</i>	pół grosza.
<i>łagiew</i>	butelka.
<i>łatka</i>	dzban.
<i>łuczyć</i>	znaleźć
<i>mać</i>	matka.
<i>manela</i>	bransoleta.
<i>męszczyński</i>	męski.
<i>miedzy</i>	między.
<i>mieście</i>	miejsce.
<i>motłoch</i>	mietlica — zielsko — chwast.
<i>myńca</i>	moneta.
<i>myślić</i>	myśleć.
<i>nadobie</i>	sprzęty domowe.
<i>nalazek</i>	wynalazek.
<i>naśladować</i>	iść po czyichś śladach.
<i>nieć</i>	kuzyn.
<i>nienawi-</i>	nie móc patrzeć.
<i>dzieć</i>	
<i>nieściora</i>	kuzynka.
<i>niewiastka</i>	synowa.
<i>obcy</i>	wspólny.
<i>ocięc</i>	ojciec.
<i>ojczyc</i>	(syn ojca), spadkobierca po ojcu, dziedzic, krewny.
<i>paszczeka</i>	paszczęka.
<i>pielesz</i>	legowisko, kryjówka.
<i>pierz</i>	pieprz.
<i>pkiel</i>	piekło.
<i>płcha</i>	pchła.
<i>podkomorzy</i>	wyższy urzędnik dworski, szambelan.
<i>podwika</i>	zasłona, welon — kobieta.
<i>pogadka</i>	zagadka.
<i>pokłata</i>	dach.

<i>pośledni</i>	tylny.
<i>powolny</i>	pracujący z własnej woli.
<i>pręgiarz</i>	słup katowski.
<i>przebaczać</i>	patrzeć mimo.
<i>przęt</i>	sprzęt.
<i>przętr</i>	strych.
<i>puchlny</i>	pulchny.
<i>rąb</i>	chusta.
<i>robota</i>	niewola.
<i>rostruhan</i>	dzban.
<i>rościć</i>	wywoływać rośnięcie, powodować wzrost.
<i>rozliczyty</i>	rozliczny.
<i>rucho</i>	odzież.
<i>ruszka</i>	zasłona.
<i>ruszyca</i>	zasłona.
<i>sarkać</i>	siąkać nosem.
<i>sjem</i>	sejm.
<i>skocić</i>	dwugroszówka.
<i>skot</i>	majątek — pieniądz — bydło.
<i>sławetny</i>	sławetny.
<i>słza</i>	łza.
<i>smard</i>	chłop.
<i>(smerda)</i>	
<i>snecha</i>	synowa.
<i>sponka</i>	obrączka.
<i>sprzętr</i>	sprzęt.
<i>ssąd</i>	dzban.
<i>stan</i>	namiot, buda, dom.
<i>stanica</i>	chorągiew.
<i>sulak</i>	garnek.
<i>sulnica</i>	flaszka.
<i>szcebrzuch</i>	sprzęt.
<i>szczeka</i>	szczeka.
<i>szczyt</i>	tarcza.
<i>szedziwy</i>	sędziwy.
<i>szkudło</i>	garnek.
<i>ślnić</i>	łsnąć.
<i>talar</i>	moneta wartości dawnych 6 złp.
<i>talent</i>	waga srebrna, moneta w różnych krajach różnej wartości.

<i>telej</i>	por. <i>telet</i> .
<i>telet</i>	lekkie zwierchnie ubranie.
<i>teperele</i>	ozdoby odzieżowe, biżuterja.
<i>tęsknić</i>	być próżnym.
<i>treść</i>	trzcina — pióro do pisania.
<i>truskotać</i>	druzgotać.
<i>trzem</i>	dom.
<i>trzop</i>	garnek.
<i>tyńf</i>	półzłotówka.
<i>welna</i>	fala.
<i>wiciądz</i>	rycerz.
<i>wierdung</i>	czwarta część grzywny.
<i>wojska r. ż.</i>	wojsko.
<i>wyszka</i>	strych.
<i>wyśmienity</i>	wysoki.
<i>zboże</i>	bogactwo — mienie.
<i>zemdleć</i>	zmęczyć się, znużyć się.
<i>zołwica</i>	siostra męża.
<i>żyto</i>	plody rolne.



SŁOWNIKI M. ARCTA

ILUSTROWANY SŁOWNIK JĘZYKA POLSKIEGO

75.000 wyrazów, 1200 stroníc, 4300 rysunków. Wyd. III.

2 tomy w broszurze zł. 50.—, w oprawie płóciennej zł. 60.—.

SŁOWNIK ORTOGRAFICZNY

60.000 wyrazów z podziałem na zgłoski z podaniem końcówek odmian gramatycznych i zasad pisowni. Wydanie V poprawione i uzupełnione.

Brosz. zł. 10.—; oprawa miękka zł. 12.—; ozd. opr. zł. 13.—.

SŁOWNIK FRAZEOLOGICZNY

Poradnik językowy. Wyd. IV poprawione i uzupełnione.

Brosz. zł. 8.—; oprawa miękka zł. 10.—; opr. ozd. zł. 11.—.

SŁOWNIK STAROPOLSKI

Opracowali A. Krasnowolski i W. Niedźwiedzki.

Cena zł. 4.40, w oprawie zł. 7.40.

SŁOWNIK RZECZY I SPRAW POLSKICH

Dzieje kultury polskiej, ujęte w formę słownika. Ułożyła Zofja de Bondy.

Cena zł. 14.—, w ozdobnej oprawie zł. 18.—.

SŁOWNIK 33.000 WYRAZÓW OBCYCH

wyrażeń i przysłów cudzoziemskich spotykanych w mowie i literaturze, w prasie i książkach. Wydanie XII poprawione i uzupełnione.

Brosz. zł. 12.—; oprawa miękka zł. 14.—; w opr. ozd. zł. 15.—.

MAŁY SŁOWNIK WYRAZÓW OBCYCH

16.000 wyrazów. Broszura zł. 5.—, oprawa miękka zł. 6.80.